

บทที่ 2

บทบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการส่งเสริมนาฏศิลป์และดนตรีในราชสำนัก

ในการศึกษาแนวพระราชดำรินพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะทางด้านนาฏศิลป์และดนตรีนั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้และลึกซึ้ง จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาเกี่ยวกับพระราชประวัติของพระองค์ โดยเฉพาะภูมิหลังทางการศึกษา พระอุปนิสัย และกิจกรรมส่วนพระองค์ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวพระราชดำริ และพระราชกรณียกิจของพระองค์

พระราชประวัติโดยสังเขป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 29 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ที่ 2 ในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ประสูติเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2423 ทรงพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ

11 สิงหาคม พ.ศ. 2436 ขณะพระชนมายุ 13 พรรษา ได้เสด็จไปศึกษาวิชา ณ ประเทศอังกฤษ เป็นเวลา 9 ปี ระหว่างนี้ได้เสด็จประพาสยุโรปหลายประเทศ

17 มกราคม พ.ศ. 2437 ทรงได้รับการสถาปนาขึ้นดำรงตำแหน่งพระรัชทายาทสืบแทนพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระนามว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร

พ.ศ. 2445 เสด็จกลับสู่ประเทศไทย โดยเสด็จเยือนประเทศสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่นด้วย ขณะมีพระชนมายุ 22 พรรษา

11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2453 เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 6 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ทรงครองราชสมบัติเป็นเวลา 15 ปี ตลอดระยะเวลาที่ทรงปกครองประเทศเจริญรอยพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมราชชนกนาถ และทรงมีพระมหากษัตริย์คุณ

แก่ชาติเป็นล้นพ้น โดยเฉพาะทางการป้องกันประเทศ การศึกษา การนาฏศิลป์ ดนตรี และละคร ตลอดจนการประพันธ์

ด้านการศึกษา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเยาว์ ทรงได้รับการศึกษาด้านภาษา และด้านขนบธรรมเนียมประเพณีไทย พระอาจารย์ที่เข้ามาถวายพระอักษรเป็นการส่วนพระองค์ในพระบรมมหาราชวัง ได้แก่ หม่อมเจ้าประชากร มาลากุล พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียงกูร) พระยาอิศรพันธ์โสภณ (หนู อิศรางกูร ณ อยุธยา) เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม ขณะเป็นที่ขุนวิจิตรวรรศาสตร์)

ในปี พ.ศ. 2436 ขณะมีพระชนมายุ 13 พรรษา ได้เสด็จไปทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ และ หม่อมราชวงศ์สิทธิสุทัศน์ ตามเสด็จไปด้วย พระมนตรีพจนกิจ (หม่อมราชวงศ์เปีย มาลากุล) ทำหน้าที่พระอภิบาลและพระอาจารย์พิเศษ ถวายพระอักษรและขนบธรรมเนียมประเพณีไทย

เมื่อเสด็จถึงประเทศอังกฤษ ได้ทรงเรียนภาษาอังกฤษและความรู้พื้นฐานทั่วไปเกี่ยวกับประเทศอังกฤษที่เมืองแอสคอต (Ascot) ทรงใช้เวลาศึกษาอยู่ 4 ปี และในปี พ.ศ. 2440 ได้เสด็จเข้ารับการศึกษาวិชาการทหารเบื้องต้นที่เมืองเคมเบอร์ลี (Camberley) และทรงศึกษาวิชาการทหารปืนใหญ่ ทหารช่าง และทหารปืนเล็กยาว เป็นเวลา 2 ปี

จากนั้น ในปี พ.ศ. 2443 ทรงศึกษาวิชาการฝ่ายพลเรือน ทางด้านประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และกฎหมาย ที่วิทยาลัยไครซเชิร์ช (Christ Church College) มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด (Oxford University) เป็นกรณีพิเศษ โดยไม่ได้ทรงเข้าสอบตามกฎข้อบังคับของมหาวิทยาลัยเหมือนกับนักศึกษาทั่วไป เมื่อทรงเรียนที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดได้ 2 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยให้พระองค์เสด็จกลับเมืองไทย ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ทรงสำเร็จการศึกษาอย่างสมบูรณ์ โดยทรงให้เหตุผลในพระราชหัตถเลขาถึงพระยาประสิทธิ์ศัลยการ (สิงห์ สิงหเสนี) ผู้ทำหน้าที่พระอภิบาลในขณะนั้นว่า

"...พระมกุฎราชกุมารได้เล่าเรียนมีความรู้เป็นพื้นอยู่บ้างแล้ว เมื่อกลับกรุงเทพฯ ได้ตั้งต้นทำการได้เร็วเท่าใดก็ยิ่งดีขึ้น เพราะสิ่งที่ต้องการเข้ามาเรียนในเมืองไทย ให้รู้จักลักษณะที่แท้จริงของบ้านเมืองยังไม่เป็นที่สุด..."¹

กิจกรรมที่ทรงโปรดปราน

ระหว่างประทับอยู่ที่อังกฤษนั้น พระองค์โปรดการอ่านและเขียนหนังสือเจี๊ยบ ๆ ตามลำพัง พระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ (พระมนตรีพจนกิจ) ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า "...มักจะทรงเลี๊ยง ๆ อยู่ อ่านหนังสือพิมพ์ (ไม่ใช่ว่าข่าวดาว) เป็นหนังสือนิทานเหลว ๆ ในสมุดแมกกาซีนต่าง ๆ กับเขียนหนังสือ (ไม่ใช้ธูระ) คือ แต่งเรื่องละคร สองสิ่งนี้เป็นอย่างถูกพระทัยและโปรดติดอยู่เสมอ..."²

เมื่อครั้งเสด็จถึงอังกฤษได้ไม่นาน ได้ทรงจัดทำหนังสือรายสัปดาห์สำหรับเด็กอ่านชื่อว่า "เดอะ สกรีช อวล์" (The Screech Owl) ขึ้น จำหน่ายในหมู่พระสหาย เรื่องต่าง ๆ ที่ลงในหนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่ทรงแต่งไว้ขณะทรงพระเยาว์ และทรงพระราชนิพนธ์เรื่องอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ เรื่อง "สงครามบ้องค่ายประชิด" "ปัญหาควรคำนึงสำหรับราชนาวิ" "ช้างเผือก" "สงครามสืบราชสมบัติโปแลนด์" (War of the Polish Succession) ซึ่งพระราชนิพนธ์ขณะทรงศึกษาอยู่ที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด นอกจากนี้ยังมีบทความต่าง ๆ ที่ทรงลงไว้ในหนังสือพิมพ์ "เดอะ ลูเกอร์-ออน" (The Looker-On) ที่ทรงจัดทำขึ้นเอง รวมทั้งบทละครทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษอีกหลายเรื่อง

ทางด้านดุริยางคศิลป์ ขณะประทับอยู่ที่เมืองแอสคอต ทรงตั้งวงดนตรีเครื่องสายขึ้นเล่นทั้งเพลงไทยและเพลงสากล และเสด็จไปฟังดนตรีเสมอ

¹ กช. ร.5 ต.49/29 ร่างพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงพระยาประสิทธิ์ศัลยการ (ไม่ปรากฏวันที่และเดือน) ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444).

² กช. ร.5 ต.49/8 หนังสือพระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 7 ตุลาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

ทางการละคร เมื่อพระชนมายุ 13 พรรษา ทรงเริ่มวิจารณ์ละคร พระชนมายุ 14 พรรษา ทรงเริ่มพระราชนิพนธ์บทละคร พระชนมายุ 15 พรรษา ทรงเริ่มจัดการแสดงและทรงแสดงละครเองหลายครั้ง บางครั้งจัดขึ้นที่เวทีละครของพระองค์เอง ณ ที่ประทับเมืองแอสคอต บางครั้งเสด็จไปทรงแสดงที่บ้านพระอาจารย์ แม้เมื่อทรงย้ายไปประทับที่เมืองเคมเบอร์ลี เพื่อศึกษาวิชาทหาร ก็โปรดทรงจักรยานไปจัดละครที่แอสคอตเสมอ และทรงเรียกพระราชนิพนธ์บทละครที่ทรงแต่งในเวลานั้น (เรื่อง How Billy Strangway was Captured) ว่า "อะไบซิเคิล สตอรี" (A 'Bicycle Story) นอกจากนี้เมื่อทรงว่างจากพระราชกิจในเวลากลางคืน มักเสด็จไปทอดพระเนตรละครอยู่เสมอ³

ในระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ ก็ได้เสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ ในยุโรป เพื่อทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจแทนองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพื่อกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ อันได้แก่ รัสเซีย เยอรมนี ออสเตรีย ฮังการี สวีเดน เดนมาร์ก เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม ฝรั่งเศส อิตาลี สเปน เป็นต้น หากทรงมีโอกาสก็มักจะเสด็จไปทอดพระเนตรละคร และบางครั้งทรงร่วมแสดงเองด้วย เช่น ใน พ.ศ. 2443 ทรงแสดงละครเป็นทหารเยอรมนีที่สถานทูต ณ กรุงเซนต์ปีเตอส์เบิร์ก ประเทศรัสเซีย เรื่อง มายเฟรนด์ยาร์เลต (My Friend Garlet)

จากการที่ทรงสนพระทัยในการละครมาก ทำให้ผลการสอบไล่ที่โรงเรียนทหารคราวหนึ่งปรากฏว่าทรงสอบทำคะแนนไม่ตึก ซึ่งพระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ก็ได้พิจารณาเห็นว่า เป็นเพราะทรง "เพลินเพลินเรื่องการเล่นละคร"⁴ ดังนั้น พระอภิบาลและพระอาจารย์หลาย ๆ คน จึงได้พยายามจัดให้พระองค์ทรงออกกำลังพระวรกาย ทรงม้า ทรงจักรยาน ทรงเทนนิส

³ สัมภาษณ์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, 22 มกราคม 2522, (ครั้งที่ 1) อ้างใน กรรณิรมย์ สุวรรณานนท์, "พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 28.

⁴ กจข. ร.5 ต.49/13 หนังสือพระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ. 2441).

เนื่องจากพระองค์มิได้โปรดการกีฬาเท่ากับการประพันธ์และการละคร จึงโปรดที่จะรับสั่งถึงโทษของการกีฬา และทรงอ้างว่าที่เสด็จมาประทับศึกษาในต่างประเทศนี้ ก็ด้วยทรงมุ่งหมายจะนำวิชาความรู้กลับไปบ้านเมือง ไม่ใช่เพื่อเล่นกีฬา⁵ อย่างไรก็ตาม ในระยะแรก ๆ ทรงกระทำการกีฬามิได้ดีนัก แต่ต่อมาก็ทรงทำได้ดีขึ้น และไม่เสด็จไปทอดพระเนตรละครให้บ่อยนัก ด้วยความเกรงพระทัยพระอภิบาลและพระอาจารย์⁶

แม้ภายหลังเสด็จกลับเมืองไทยแล้ว พระองค์ก็ได้ให้นำเอากิจกรรมที่โปรดเหล่านั้นมาปฏิบัติอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อประทับที่วังสราญรมย์อันเป็นวังส่วนพระองค์ ได้ทรงตั้งคณะละคร พร้อมด้วยโรงละคร ชื่อ "ศรีอยุธยารมย์" และตั้งคณะโขน ชื่อ "คณะโขนบรรดาศักดิ์" ได้เสด็จไปทรงชมละครเกือบทุกวัน และจัดให้มีการแสดงละครถวายพระราชมารดา และพระบรมวงศานุวงศ์ทอดพระเนตร และยังเสด็จไปทอดพระเนตรโขน ละคร และลิเก ที่ผู้อื่นจัดอยู่บ่อยครั้ง

นอกจากนั้นยังได้ทรงพระราชนิพนธ์เรื่องราวต่าง ๆ ไว้เป็นอันมากทั้งในภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ทั้งที่เป็นบทร้อยแก้วและร้อยกรองทั้งที่เป็นสารคดี และนิยาย มีบทละครรำ ละคร ร้อง ละครพูด รวมทั้งพระราชดำรัสซึ่งจับใจผู้ฟังเสมอ และทรงพระราชนิพนธ์บทความ พระราชทานหนังสือพิมพ์ด้วย รวมเรื่องต่าง ๆ ที่ได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้มีกว่า 1,000 เรื่อง⁷ อันแสดงถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ในทางอักษรศาสตร์หาผู้เสมอเหมือนมิได้ สมกับที่ประชาชนพร้อมใจกันทูลเกล้าฯ ถวายพระสมัญญาภิไธยว่า "สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า"

จากพระราชประวัติโดยสังเขปข้างต้น จะเห็นได้ชัดเจนว่า ล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6 นับตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ทรงโปรดวรรณกรรม นาฏศิลป์ ตรียางคศิลป์ มาก ทรงสนพระทัยในการละครอย่างจริงจัง ถึงแม้พระองค์จะได้ศึกษา เรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมตะวันตกอย่างต่อเนื่อง เป็นเวลาถึง 9 ปี แต่ก็มีได้ทรงทอดทิ้งหรือละเลยศิลปวัฒนธรรมประจำชาติไทย แต่ทรงเห็นคุณค่า และทรงทำนุบำรุงส่งเสริมนาฏศิลป์และดนตรีไทยให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นเป็นอันมาก โดยทรงเริ่มดำเนินการในราชสำนักก่อน ทั้งสืบต่อมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 และบางส่วนทรงพระราชดำริขึ้นใหม่

⁵ กช. ร.5 ต.49/13 หนังสือพระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 22 มีนาคม ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442).

⁶ กช. ร.5 ต.49/27 หนังสือพระยาราชวัลลภานุสิษฐ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ. 119 (พ.ศ. 2443).

⁷ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: ชวนพิมพ์, มปป.), หน้า 8.

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์และดนตรีในราชสำนัก

หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์และดนตรีในราชสำนักพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แบ่งออกเป็นดังนี้

กรมมหรสพ

แต่เดิมในราชสำนักตั้งแต่ครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การแสดงละครและดนตรีมีความเจริญรุ่งเรือง ก่อให้เกิดศิลปินในยุคนั้นเป็นจำนวนมาก เพิ่งมาหยุดการแสดงศิลปะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะไม่โปรดงานบันเทิงในราชสำนัก ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การละครและดนตรีกลับมาเฟื่องฟูอีกครั้งหนึ่งโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้ออกประกาศแก่ประชาชนว่า "...พระราชวังสนามจันทร์และข้าราชการผู้ใหญ่น้อยผู้ใด เล่นละครผู้ชายผู้หญิงก็ได้ทรงรังเกียจเลย ทรงเห็นว่า มีละครด้วยกันหลายรายดี บ้านเมืองจะได้ครึกครื้น จะได้เป็นเกียรติยศแผ่นดิน..."⁸

การมีประกาศเช่นนี้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในวงการนาฏศิลป์ เพราะแต่เดิมละครในหรือละครผู้หญิงจะเล่นได้เฉพาะในราชสำนัก ส่วนสามัญชนเล่นได้เพียงละครนอกหรือละครผู้ชาย เมื่อทรงมีพระบรมราชานุญาตให้จัดเล่นละครได้ตามใจชอบ จึงเกิดคณะละครผู้หญิงของสามัญชนขึ้นมามากมาย เป็นที่นิยมของคนดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงออกประกาศในปี พ.ศ. 2402 เก็บภาษีโรงละคร เนื่องจากเจ้าของคณะละครมีรายได้ดี ควรจะมีส่วนช่วยบำรุงแผ่นดิน ทำให้วงการนาฏศิลป์เฟื่องฟูกว้างขวาง หลังจากขบเขามาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3⁹

⁸ กจช. เอกสาร สบ. 4/8 เรื่อง อนุญาตให้ผู้หญิงเล่นละครได้ คัดจากสมุดไทยดำ สิ้นดินสอบาง จ.ศ. 1217 ล.153.

⁹ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละครหรือคู่มืออนาฏศิลป์ไทย (กรุงเทพมหานคร: ศิวพร, 2516), หน้า 75.

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีการก่อตั้ง
 กระทรวง กรม ตามแบบอย่างการพัฒนาประเทศของชาติที่เจริญแล้ว การแสดงศิลปะต่าง ๆ
 ที่เป็นของหลวงจะขึ้นสังกัดกับกระทรวงวัง¹⁰ ซึ่งในราชสำนักนั้นมีกรมที่เกี่ยวกับความรื่นเริง
 บันเทิงใจเพื่อใช้ในงานหลวง คือ กรมโขน กรมหุ่น กรมหอคะเมนรำโคม กรมปี่พาทย์ และ
 กรมมหรสพ

กรมมหรสพมีหน้าที่เกี่ยวกับการละเล่นเบ็ดเตล็ดของหลวง มี 5 อย่าง คือ
 ระเบง โมงครุ่ม กุลาตีไม้ แทงวิสัย และกระอ้วแหงควาย ไม่เกี่ยวกับการเล่นโขน เล่น
 หุ่น หรือหอคะเมนรำโคม เพราะมีกรมแยกอยู่ต่างหาก กรมเหล่านี้มีเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่
 ดูแลต่างพระเนตรพระกรรณ

อนึ่ง การละเล่นของหลวงในกรมมหรสพอธิบายได้ดังนี้

ระเบง ผู้เล่นถือคันธนู ลูกธนู ทำทำยิงแล้วเดินไปตามบทร้อง

โมงครุ่ม ผู้เล่นถือแส้สองมือ ต่อมาเปลี่ยนเป็นถือกำพต (ตะพด)

กุลาตีไม้ ผู้เล่นถือไม้สองมือตีสลับกัน

แหงวิสัย ผู้เล่นถืออาวุธมีคม

กระอ้วแหงควาย ผู้เล่นสมมุติเป็นนายกระอ้ว ถือปั้ง และผู้มีเป็น

ควาย คอยหลบหลีก

การละเล่นของหลวงนี้จัดให้มีเล่นเฉพาะงานหลวงที่สำคัญ เป็นงานพระราช
 พิธีโสกันต์ งานสมโภชช้างเผือก ปัจจุบันหาดูไม่ได้เพราะพระเจ้าลูกยาเธอไม่นิยมไว้เกศาจุก
 และไม่มีช้างเผือกชุกชุมเช่นในอดีต การละเล่นของหลวงชนิดนี้จึงมีแต่หน่วยงานบางแห่งจัดแสดง
 ไว้ดูเพื่อการอนุรักษ์เท่านั้น¹¹

¹⁰กระทรวงศึกษาธิการ, 100 ปี กระทรวงศึกษาธิการ (กรุงเทพมหานคร:
 อมรินทร์พริ้นท์ติ้งกรัฟ, 2535), หน้า 278.

¹¹ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะคอนรำหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, หน้า 254.

ส่วนการเล่นร่อน เล่นหุ่น หรือหอคะเมนรำโคม เป็นการละเล่นเพื่อการสมโภชพระนคร หรืองานฉลองทั่วไป สำหรับประชาชนมาดูเพื่อความรื่นเริงบันเทิงใจ ไม่ได้มีกฎว่าเป็นของหลวงโดยเจเพาะ หรือใครจะตั้งคณะจัดหาไปเล่นก็ไม่ห้าม ในส่วนราชการกรมเหล่านี้จึงไม่ต้องสังกัดกรมมหรสพ

เป็นที่น่าสังเกตว่า กรมหุ่น และกรมหอคะเมนรำโคมเป็นหน่วยราชการที่เพียงดูแลจัดการแสดงอย่างหนึ่ง แต่ที่ต้องจัดตั้งแยกเป็นกรมย่อย ๆ เฉพาะการแสดงแต่ละประเภท เนื่องจากเหตุผลดังนี้

1. แต่ละกรมต้องมีผู้ว่าการ หมายถึง ในเวลาที่จะจัดการแสดง ศิลปะก็มีพระบรมราชโองการไปยังผู้ว่าการกรมนั้น ๆ ให้ความสำคัญผู้หน้าที่แต่ละด้านทำงานร่วมกัน เพราะการแสดงที่ราชการจัดขึ้นจะต้องเป็นงานยิ่งใหญ่ ซึ่งต้องมีการเตรียมงานร่วมกัน ดังนี้

กรมหุ่น ต้องประกอบด้วยช่างแกะสลักหุ่น ช่างวาดลงสี ช่างปักเครื่องแต่งกาย ฝ่ายเชิด ฝ่ายพากย์ ฝ่ายดนตรีบรรเลง ฉะนั้น ต้องใช้คนเป็นจำนวนมาก งานจึงจะสำเร็จ

กรมหอคะเมนรำโคม ต้องประกอบด้วย ฝ่ายระดมพล ซึ่งอาจต้องควบคุมคนเป็นหลายร้อยคนเพื่อจัดขบวน ฝ่ายฝึกซ้อมแปรแถว ฝ่ายกายกรรมระดมขบวน ฝ่ายจัดทำโคมไฟ ฝ่ายเครื่องแต่งกาย ฝ่ายดนตรีบรรเลง ฝ่ายจัดกองเลี้ยง จึงเห็นได้ว่าต้องกระจายงานออกเป็นจำนวนมาก จึงสมควรแยกกรมให้เป็นอิสระออกจากกัน¹²

2. กรมต่าง ๆ ต้องจัดทำบัญชีรายชื่อคนหรือผู้มีความสามารถในศิลปะแต่ละสาขา เพื่อสะดวกในการเรียกคนมาสนองพระเดชพระคุณองค์พระมหากษัตริย์ และมีงานสมโภชใหญ่ จึงจำเป็นต้องแบ่งกรมเป็นสัดส่วนว่า ชื่อใดมีหน้าที่ไปแสดงอะไร เพราะสมัยนั้นศิลปินอาจมิได้อยู่ประจำในสำนักงาน หากแต่ไปประกอบอาชีพส่วนตัว เมื่อถึงคราวจะใช้งานราชการจึงจะเรียกเข้ามาเป็นครั้งคราว

3. กรมสมัยนั้นมิได้ใช้ข้าราชการมากนัก จึงไม่ต้องสร้างอาคารแยกออกจากกระทรวงดังเช่นปัจจุบัน หากเพียงแต่มีห้องแบ่งเป็นห้องแต่ละกรมอยู่รวมในอาคารเดียวกัน

¹² สัมภาษณ์ กรී วรสระริน, ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย (โขน-ลิง) วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร, 5 กันยายน 2537.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าหมื่นสรรเพ็ชรภักดี ได้เป็นผู้ว่าการกรมมหรสพและกรมหุ่น ภายหลัง ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ได้ว่าการกรมโฆษณากรรมรำโคม กรมปี่พาทย์ อีกด้วย มีอำนาจหน้าที่สั่งการส่วนาตบังคับบัญชา ดำเนินการจัดการ แสดงตามพระราชประสงค์ จึงนับว่าเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ได้ควบคุมดูแลกรมต่าง ๆ ของทางราชการมาจนตลอดสมัยรัชกาลที่ 5 แต่อย่างไรก็ตาม กรมต่าง ๆ จะมีผู้ช่วยอีกชั้นหนึ่ง ดังปรากฏว่า พระมหุศวานุกิจ (เลื่อม ภมรสุต) ได้เป็นผู้ช่วยกรมมหรสพด้วย¹³

เจ้ากรมสมัยนั้นมีหน้าที่ถือบัญชีรายชื่อคน และเรียกตัวมาฝึกศิลปะเป็นครั้งคราวเมื่อจะมีงาน เวลาไม่มีราชการก็จะเปิดโอกาสให้ไปประกอบอาชีพตามลำพัง ดังที่ ธนิต อยู่โพธิ์ เล่าว่า

... เคยได้ยินมาว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เอง บรรดาโขนหลวงที่มีอยู่ก็มีได้มาทำงานเป็นประจำ ใครเล่นเป็นตัวอะไรประจำจริง ทางการก็จ่ายหัวโขน เรียกกันว่า ศีรษะครูให้เป็นประจำตัวไปบูชาและเก็บรักษาไว้ที่บ้านเรือนของตน ถ้าชำรุดเสียหาย ก็ซ่อมแซมเอง เวลาเรียกตัวมาเล่นโขน ผู้นั้นก็เชิดหัวโขนประจำตัวของตัวมาด้วย...¹⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ขณะนั้น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ทรงดำรงตำแหน่ง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์ ได้โปรดให้มหาดเล็กส่วนพระองค์ฝึกหัดโขนสมัครเล่นขึ้นคณะหนึ่ง แต่มิได้สังกัดกรมโขนของทางราชการ

เหตุที่พระองค์ทรงสนพระทัยโขน เนื่องจากเมื่อครั้งพระองค์เสด็จไปศึกษาต่อ ณ ประเทศอังกฤษ ได้ทอดพระเนตรละครซึ่งแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองเรื่องของศิลปะ เป็นเครื่องเชิดหน้าชูตาแก่ประเทศชาติ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร จัดแสดงละครในหมู่พระสหายชาวไทยและชาวต่างประเทศหลายครั้ง ใช้บทละครอังกฤษ เช่น เรื่อง In Honour Bound, Old Cronies และบทพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เอง คือ เรื่อง The King's Command ในปี พ.ศ. 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรป องค์พระยุพราชทรงจัดละครเรื่อง My Friend Garlet แสดงถวายพระราชบิดาด้วย

¹³ ธนิต อยู่โพธิ์, โขน (พระนคร: ศิวพร, 2511), หน้า 57.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55.

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จกลับเมืองไทย จึงทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของละครว่า เป็นเครื่องแสดงถึงการมีวัฒนธรรมอันดีงามของชาติ จึงทรงสนับสนุนโขนและละครอย่างเป็นล่ำเป็นสัน โดยทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องพระนาละ ถือว่าเป็นต้นเรื่องของการฟื้นฟูบทละครในพระองค์เป็นครั้งแรก¹⁵

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้าราชการที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับนาฏศิลป์ โขน ละคร ดนตรี ยังกระจัดกระจายไป ไม่มีกรมเจ้าสังกัดโดยเฉพาะเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ทรงมีพระราชดำริเรื่องกรมต่าง ๆ ให้กรมโขนและกรมพิพาทย์มหาดเล็ก ซึ่งอยู่ในการปกครองของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ นั้น ไปขึ้นสังกัดในกรมมหรสพ และให้หลวงสิทธินายเวร (น้อย ศิลป์) ต่อมาได้เป็นพระยาวิสุกรรมศิลป์ประสิทธิ์ เป็นผู้ควบคุมกรมมหรสพทั้งหมด¹⁶

จึงกล่าวได้ว่า แต่เดิมกรมโขน กรมพิพาทย์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มิได้สังกัดกรมมหรสพ หากแต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมต่าง ๆ มารวมอยู่ในกรมมหรสพ ซึ่งมีหน้าที่จัดการแสดงและการละเล่นของหลวงทั้งหมดโดยไม่ต้องขึ้นสังกัดกับกระทรวงวัง มีหัวหน้าใหญ่เป็นผู้บัญชาการ และโดยที่ข้าราชการในกรมมหรสพเป็นมหาดเล็กในพระองค์ การบังคับบัญชาจึงขึ้นอยู่กับกรมมหาดเล็กอีกชั้นหนึ่ง ซึ่งต่อมามีผู้บังคับบัญชาสูงสุดของกรมมหาดเล็ก เรียกว่า ผู้สำเร็จราชการมหาดเล็ก ขึ้นตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีสำนักงานใหญ่ตั้งอยู่ ณ วังจันทร์เกษม เวลานั้นมีพระยาวิสุกรรมศิลป์ประสิทธิ์ (น้อย ศิลป์) เป็นเจ้ากรมมหรสพแทนเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์¹⁷

เนื่องจากข้าราชการกรมมหรสพล้วนเป็นศิลปิน มีความสามารถหลายสาขา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ตามลำดับชั้นอาวุโสและความดีความชอบ โดยเฉพาะศิลปินที่มีฝีมือยอดเยี่ยมหรือเป็นที่ยอมรับของ

¹⁵ม.ล. ปิ่น มาลากุล, "โรงละครและการแสดงละคร," สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2(2523): 549.

¹⁶ธนิต อยู่โพธิ์, โขน, หน้า 63.

¹⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

คนทั่วไป พระองค์จะพระราชทานเหรียญคุณิมาลา เพื่อเป็นเครื่องหมายเชิดชูศักดิ์ศรีของศิลปิน และเป็นเกียรติประวัติแก่ครอบครัวด้วย¹⁸

ดังที่กล่าวแล้วว่า ข้าราชการกรมสรรพเป็นมหาดเล็กในพระองค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการทุกคน โดยทรงประดิษฐ์คิดค้นนามพระราชทานให้ตรงตามความสามารถหรือหน้าที่ และเป็นนามที่ใช้คำคล้องจองต่อเนื่องกันเพื่อสะดวกในการจดจำ พระองค์ทรงพระอักษรด้วยลายพระราชหัตถ์ ดังนี้

กรมสรรพ¹⁹

กรมบัญชาการ

พระพิทักษ์นันทนิกร	ปลัดบัญชาการ
หลวงสุนทรนันทกิจ	นายเวร
หลวงไพจิตรนันทการ	นายเวร
ขุนสมานนันทพรรค	นายเวร
ขุนสมรรคนันทพล	นายเวร

กรมบัญชาการมีหน้าที่จัดเกี่ยวกับงานรื่นเริงบันเทิงใจ จะใช้คำศัพท์ด้วยคำว่า "นันท" ซึ่งแปลว่า ความสนุก ความยินดี ความรื่นเริง ดังนามว่า พระพิทักษ์นันทนิกร หมายถึง ผู้ดูแลหมู่เหล่าที่แสดงความรื่นเริง หลวงสุนทรนันทกิจ หมายถึง ผู้ทำงานเกี่ยวกับความงาม บันเทิงใจ เป็นต้น

หมื่นนันทรวรรัต	สารวัต
หมื่นนันทชุมม	สารวัต
หมื่นคุณุโฆษสรูป	สารวัต
หมื่นคุณุพัทธินสรายุ	สารวัต

¹⁸ พระมหาเทพกษัตรสมุห, "กำแพงวัฒนธรรม," มานวสาร 17(สิงหาคม 2537): 54.

¹⁹ ทำเนียบข้าราชการในกรมมหาดเล็กและกรมขุน หอวังราชานุสรณ์. (อัดสำเนา).

ฝ่ายสารวัตรมีหน้าที่ ดูแล ควบคุม ปกครอง จึงใช้คำว่า รวบรวม ชุมนุม
สรุปรวม ซึ่งหมายถึง ผู้รวบรวมให้คนในปกครองมาอยู่เป็นหมู่เหล่า เป็นสัดส่วน โดยเฉพาะนาม
ว่า หมั้นคุมเรือนสรุปรวม หมายถึง ผู้ควบคุมคณะเรือน หมั้นคุมตำรวจหมาย ถึง ผู้ปกครอง
คณะเรือนให้มีความสุข เป็นต้น

กองรักษาสถานที่

หลวงสุขบริหาร

ปลัดกรมการสุขาภิบาล

ขุนสำราญรักษา

ผู้ช่วย

ผู้รักษาสถานที่นามว่า หลวงสุขบริหาร หมายถึง ผู้จัดการความสะดวก
สบาย ขุนสำราญรักษา หมายถึง ผู้ดูแลความสบายกายสบายใจ กล่าวคือ ผู้ดูแลให้ความ
สะดวกสบายแก่ผู้มาใช้บริการ

กองบาญชี

พระเทพสมบัติ

สมุหบาญชี

หลวงรัตนพิมล

ผู้ช่วยสมุหบาญชี

ขุนสกลเลขกิจ

นายเวร

ขุนสมิทธิเลขการ

นายเวร

ขุนวิจารณ์ประมวลกิจ

พนักงานบาญชี

ฝ่ายทำบัญชี มีคำว่า สมบัติ รัตน แปลว่า ของมีค่า คำว่า เลข
แปลว่า จำนวน สมิทธิ แปลว่า สำเร็จ ประมวล แปลว่า รวบรวม จึงใช้คำที่มีความหมาย
ว่า รวบรวมจำนวนสิ่งของมีค่าให้เรียบร้อยบริบูรณ์ เช่น นาม ขุนสกลเลขกิจ หมายถึง
ผู้ทำงานเกี่ยวกับจำนวนหนังสือทั้งหมด ขุนสมิทธิเลขการ หมายถึง ผู้ทำหน้าที่จำนวนหนังสือให้
เสร็จบริบูรณ์ เป็นต้น

มนตรี ตรารมท ได้แสดงความเห็นในการก่อตั้งกรมสรรพว่า

...การที่ทรงตั้งกรมสรรพ ซึ่งเป็นกรมแห่งศิลปะ มีทั้งศิลปะการช่าง วิชา ละคร
และดนตรี ก็ทรงเห็นว่า ศิลปะเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญของไทย เป็นวัฒนธรรมประจำชาติ
ซึ่งควรจะต้องรักษา และศิลปะเหล่านี้ถ้าปล่อยไว้ก็มีแต่จะเสื่อมโทรมและสูญไป ถ้า

พระมหากษัตริย์ไม่ทำนุบำรุงก็ยากที่จะมีผู้อื่นช่วยบำรุงได้ จึงทรงตั้งกรมมหรสพขึ้น เพื่อธำรงไว้ซึ่งศิลปะประจำชาติเหล่านี้ เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงนำขึ้นอย่างนี้ ก็มีผู้อื่นดำเนินตามทำให้ศิลปะเจริญรุ่งเรืองถาวรมาจนปัจจุบันนี้...²⁰

จะเห็นได้ว่า พระมหากษัตริย์มีส่วนสำคัญที่จะทรงช่วยธำรงรักษามรดกของชาติ และเป็นแบบอย่างให้ประชาชนเจริญรอยตาม เพราะประชาชนย่อมมีโอกาสรับรู้เรื่องราวที่ถ่ายทอดมาจากราชสำนัก และต้องการทำในสิ่งที่พระมหากษัตริย์ทรงพอพระทัย จึงอาจกล่าวได้ว่า สมัยรัชกาลที่ 2 ใครเป็นกวีก็โปรด สมัยรัชกาลที่ 3 ใครสนใจศาสนา ก็โปรด เมื่อพระมหากษัตริย์โปรดผู้ใดแล้วจะนำมาซึ่งยศศักดิ์ ทรัพย์สินสมบัติ ความสุข ความเจริญ ดังเช่นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดศิลปะโขนละครและดนตรี จึงมีผู้สนองพระราชประสงค์ทำให้ศิลปะเหล่านี้เจริญรุ่งเรืองขึ้น

กรมมหรสพเป็นกรมใหญ่ที่รวมกรมต่าง ๆ ไว้ ดังจะได้อีกกล่าวแยกเป็นกรม ๆ ดังนี้

กรมโขนหลวง

ดังที่กล่าวมาแล้วว่า เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังดำรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์ ได้โปรดให้ฝึกหัดมหาดเล็กเล่นโขน โดยยืมครูโขนผู้มีฝีมือดีมาจากสำนักเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ คือ ขุนระบำภาษา (ทองใบ สุวรรณภารต) ขุนนันทกานรัักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) และขุนพ้านกันจนิก (เพิ่ม สุครีวกะ) โขนที่โปรดให้ฝึกขึ้นนี้เรียกว่า "โขนสมัครเล่น" สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงเล็งเห็นความสำคัญของการแสดงนาฏศิลป์ เพราะ เป็นเครื่องแสดงเกียรติยศของประเทศชาติ ดังที่ ทวี มุรธา ระโกษา แสดงความเห็นว่

...ในสมัยที่สิ้นเกล้าฯ ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นมกุฎราชกุมารนั้น เป็นระยะที่ทรงมีหน้าที่ศึกษาอบรมราชการกิจการเมืองต่าง ๆ เพื่อเตรียมพร้อมที่จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

²⁰มนตรี ตราโมท, "กรมมหรสพ," อนุสรณ์งานฌาปนกิจ นายประวิทย์ บัณฑิตน์ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2522 (กรุงเทพมหานคร: อักษรไทย, 2522), หน้า 155.

ทรงมีหน้าที่พิเศษประจำเกี่ยวกับราชการต่างประเทศ เช่น เป็นผู้แทนพระองค์
พระมหากษัตริย์ในทางสัมพันธ์ไมตรี เพื่อผลประโยชน์และเกียรติยศของชาติเป็นส่วนใหญ่
ทรงติดต่อต้อนรับแขกต่างประเทศอยู่เนือง ๆ ในการต้อนรับก็มีการเลี้ยงอย่างมีเกียรติ
และปฏิสันถารแลกเปลี่ยนสันถวไมตรีตามโอกาสแล้ว ก็ย่อมจะมีการบรรเลงดนตรี
และมีการแสดงนาฏศิลป์ เป็นการอวดวัฒนธรรมของชาติแก่แขกอันเป็นที่นิยมทำกัน
ทั่วโลก แต่ในครั้งนั้น การนาฏศิลป์ของไทย โดยเฉพาะโขนละครอันเป็นของไทยเดิม
และมีแบบฉบับมาแต่ดึกดำบรรพ์ที่กำลังจะเสื่อมลง บรรดาครูอาจารย์เก่า ๆ ที่มีความรู้
เรื่องนี้ก็หายากเข้าทุกที เพราะอาชีพผิดเคือง โขนยิ่งแล้ว ไม่มีใครกล้าตั้งคณะขึ้น
เล่น เพราะต้องลงทุนมาก ใช้คนและสิ่งประกอบมาก...²¹

โขนสมัครเล่นคณะนี้ได้รับการฝึกฝนจนมีชื่อเสียงโด่งดัง เล่นได้ดี
เหมือนโขนอาชีพ เคยเล่นในงานสำคัญเมื่อปลายสมัยรัชกาลที่ 5 หลายครั้ง เช่น แสดงในงาน
เปิดโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2452 แสดงตอน รามสูรชิงแก้ว
กับพิชิตกนิษฐา²² มีการพิมพ์สูจิบัตรบอกรายการ เช่น รายนามผู้แสดง บทขับร้อง คำพากย์
คำเจรจา และอธิบายคำว่า โขนสมัครเล่น ให้ผู้ชมเข้าใจ ดังนี้

...โขนโรงนี้ เรียกนามว่า โขนสมัครเล่น เพราะผู้เล่นเล่นด้วยความสมัครเอง
ไม่ใช่ถูกกะเกณฑ์หรือเห็นแก่สินจ้าง มีความประสงค์แต่จะให้ผู้ที่คุ้นเคยชอบพอกัน
และที่เป็นคนชั้นเดียวกัน มีความรื่นเริง และเพื่อจะได้ไม่หลงลืมว่า ศิลปะวิทยาการ
เล่นแต่โบราณ ไม่จำเป็นจะต้องเป็นของฝรั่ง จึงจะดูดี ของโบราณของไทยเรามีอยู่
ไม่ควรจะให้เสื่อมสูญไป...

จากข้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า คณะโขนในสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารนั้น สมัครใจมาเล่นช่วยงานคนที่ชอบพอกัน และเป็นคนชั้น
เดียวกัน เพราะเวลานั้นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงสำเร็จการศึกษา
วิชาทหารจากประเทศอังกฤษ และได้จัดโขนมาช่วยงานโรงเรียนนายร้อยทหารบก จึงถือว่าเป็น

²¹ทวี มุรธะระโกษา, พระมหาธีรราชเจ้า (พระนคร: แพร่พิทยา, 2506), หน้า 681.

²²ม.ล. ปิ่น มาลากุล, "โรงละครและการแสดงละคร," สารานุกรมพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2(2523): 480.

ผู้ศึกษาวิชาการเหมือนกัน การนำโรขมาเล่นนี้ พระองค์ท่านมิได้หวังค่าจ้างรางวัล หากแต่มาเล่นให้เพื่อมิให้คนดูหลงลืมว่า วิชาการเต้นรำมีแต่ของฝรั่ง ซึ่งเวลานั้นนักเรียนทหารบกกำลังเรียนวิชาการทหารแผนใหม่ การเข้าสมาคมแบบใหม่ จึงควรหันมาดูการเต้นการรำแบบไทยเพื่อมิให้เสื่อมสูญ* นับว่าพระองค์ท่านแม้จะสำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ แต่ก็ยังเป็นนักอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทยอย่างเต็มที่

นอกจากนี้ ในสูจิบัตรยังกล่าวอีกว่า

...โรขโรงนี้ได้เคยเล่นแต่ที่พระราชวังสราญรมย์เป็นพื้น แต่ครั้งนี้เห็นว่าผู้ที่เป็นนักเรียนนายร้อยก็เป็นคนชั้นเดียวกัน และเป็นทีที่หวังอยู่ว่าจะเป็นกำลังของชาติ เราต่อไป พวกโรขจึงมีความเต็มใจมาช่วยงาน เพื่อให้เป็นการศรีครื้น ถ้าแม้ว่าผู้ที่ดูรู้สึกสนุก แลเห็นอยู่ว่าการเล่นอย่างไทยแท้ ก็ยังเป็นสิ่งที่ควรดูอยู่แล้ว ผู้ที่ออกน้ำพักน้ำแรงเล่นให้ดูก็จะรู้สึกได้ว่า ได้รับความพอใจยิ่งกว่าได้สินจ้างอย่างใด ๆ ทั้งสิ้น...

คำกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงปรารถนาให้นักเรียนนายร้อยทหารบก ซึ่งถือว่าเป็นกำลังสำคัญของชาติได้ชื่นชมกับศิลปวัฒนธรรมของชาติ และให้ช่วยกันรักษาศิลปะการเล่นโรขนี้ไว้ นอกจากนั้นเมื่อผู้ดูเกิดความสนุกสนานพอใจ ก็จะเป็นกำลังใจแก่คณะโรขสมัครเล่นยิ่งกว่าได้เป็นเงินเป็นทองเสียอีก

ในหมู่ผู้ที่เป็นตัวโรข มีหม่อมเจ้าและบุตรข้าราชการ คือ

1. หม่อมเจ้าชวลิต (พระ) ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพรหมวรานุรักษ์
2. หม่อมเจ้าแวจกร (พระ) ในพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุพงษ์จักรพรรดิ

* เวลานั้น ศิลปะโรขกำลังจะเสื่อมสูญ ครูอาจารย์ที่สอนทางด้านนี้มีไม่มากนัก เนื่องจากไม่เป็นที่นิยมของประชาชน จึงเป็นที่ห่วงเกรงว่า ศิลปะโรขจะไม่มีผู้รับการถ่ายทอดสืบต่อ ดังนั้น "โรขสมัครเล่น" คณะนี้จึงเป็นโรขที่มีคุณค่าในแง่การอนุรักษ์ สืบทอดศิลปะอย่างยิ่ง.

กรมหมื่นปราบปรบภัย

(ม.ร.ว. ลม้าย)

(ม.ร.ว. ลม้าย)

(ม.ร.ว. ปฐม)

สงคราม (แจ)

(แจ่ม)

(แจ่ม)

3. หม่อมราชวงศ์ระพี (พิเภก) ในพระวรวงศ์เธอ
4. หม่อมราชวงศ์มานพ (โชน) ในหม่อมเจ้าทัศนภาส
5. หม่อมหลวงเหื้อ (พระอรชุน) บุตรพระยาประสิทธิ์สุภการ
6. หม่อมหลวงพิน (พระลักษมณ์) บุตรพระยาประสิทธิ์สุภการ
7. หม่อมหลวงอุรา (องคต) บุตรหม่อมราชวงศ์วิจิตร
8. นายคล้าย (หม่อม) บุตรเจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ)
9. นายพราว (เขน) บุตรเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (เวก)
10. นายเจ็ด (สิงเล็ก) บุตรนายพลตรี พระยาไกรเพชรรัตน์
11. นายสุนทร (เสนายักษ์) บุตรพระยาศรีสุนทรโวหาร
12. นายประณีต (รามสูร ตั้วรบ) บุตรพระยาประชาภิจักรจักร
13. นายประสิทธิ์ (เสนายักษ์) บุตรพระยาประชาภิจักรจักร
14. นายประเสริฐ (นาง) บุตรพระยาประชาภิจักรจักร (แจ่ม)
15. นายประดิษฐ์ (เขน) บุตรพระยาประชาภิจักรจักร (แจ่ม)
16. นายอืด (สิบแปดมงกุฏ) บุตรพระยารัตนโกษา (เล็ก)
17. นายสมบุญ (เขน) บุตรพระยาศิรินครเทพสัมพันธ์
18. นายโรธ (อินทรชิต) บุตรพระยาอรรถการประสิทธิ์
19. นายไช้ (จำอวด) บุตรหลวงธรรการกำจัด (เทียม)
20. นายเล็ก (สิบแปดมงกุฏ) บุตรนายพันตรีหลวงสรสิทธิยานุการ
21. นายโชน (สิบแปดมงกุฏ) บุตรนายพันตรีหลวงสรสิทธิยานุการ
22. นายทองแล่ง (นาง) บุตรขุนนัญگانุรักษ์

รายพระนามและรายนามข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ตัวเจ้านั้นเป็นบุตรของ
ผู้มีบรรดาศักดิ์ทั้งสิ้น นั่นคือ ผู้บิดาต้องยินดีที่จะให้บุตรของตนเข้ามาศึกษาอบรมเรียนรู้ชีวิตใน
ราชสำนัก ทั้งศิลปวิทยาการต่าง ๆ ล้วนมีบ่อเกิดในราชสำนักอย่างดี และอาจจะถือได้ว่าการได้

เข้าไปฝึกงานในวัง ก็คือเข้าไปชูปัตว การที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ฝึกหัดระชนสมัคร เล่น เช่นนี้ เป็นเครื่องยืนยันว่า รัชสมัยนี้เป็นอาชีพการเดินกินรำกินอย่างที่เคยถูก ถิ่นมาแต่กาลก่อน หากแต่มาเล่นให้ดูโดยไม่รับสินจ้างรางวัล และผู้ที่เล่นก็ล้วนแต่มีเชื้อสาย ตระกูลข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งสิ้น ดังข้อความตอนหนึ่งในสุจิตร์ที่ว่า "นอกจากผู้ที่กล่าวมาแล้ว นี้ เป็นบุตรพลเรือนมีหลักฐานและได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กอยู่ในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช มกุฎราชกุมาร ทุกคน" ซึ่งคำกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่า นอกจากบุตรผู้มีบรรดาศักดิ์แล้ว ยังมีบุตร พลเรือนที่มีหลักฐาน และได้ถวายตัวเข้ามาศึกษาอบรมศิลปวิทยาการในราชสำนักสมเด็จพระบรม โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งพระองค์ก็ทรงให้ความเมตตาชุบเลี้ยงไว้เสมอหน้ากัน

นอกจากนั้นในตอนท้ายของสุจิตร์ ยังกล่าวเพิ่มเติมอีกว่า

...ในที่นี้ พวกโชนถือโอกาสเพื่อแสดงให้ปรากฏว่า ที่เล่นได้ถึงเพียงนี้ ก็เพราะ อาศัยความฝึกสอนของครู ซึ่งนับว่ามีวิชาอย่างดีที่สุดที่สุดในสมัยนี้ กล่าวคือ ขุนระบำภาษา (ครูยักษ์)¹ ขุนนัฏกานุรักษ์ (ครูพระและนาง)¹ ขุนพ้านกันจนิกร (ครูวานร)¹ จึง ควรขอใบิจำานทั้ง 3 นี้...²³

กล่าวได้ว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรง คัดเลือกครูโชนฝีมือดีที่สุดในสมัยนั้นมาฝึกสอนให้แก่เหล่ามหาดเล็กในราชสำนัก ซึ่งจะกล่าวความ สำคัญของครูเหล่านี้ในตอนต่อไป

จากสุจิตร์ที่พิมพ์แจกในการแสดงระชนสมัคร เล่นของสำนักพระราชวัง สราญรมย์นี้ นับเป็นก้าวแรกที่มีการฟื้นฟูนาฏศิลป์เป็นครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่ง เพราะในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดมีการแสดงรูปแบบใหม่ๆ เช่น ละครร้อง ลิเก ทำให้คนหันไปดูการแสดงที่นอกหน้าต่าง ไม่ต้องเน้นศิลปะประณีตเช่นโชน

เป็นเรื่องที่น่าคิดว่า สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหา วชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นผู้สำเร็จการศึกษาจากประเทศอังกฤษ ทรงมีแนวพระราชดำริ เกี่ยวกับการละครแบบอังกฤษและมีชีวิตส่วนพระองค์แบบทันสมัย แต่เหตุใดจึงมาสนพระทัยใน

²³ ธานี อยู่โพธิ์, ตำนานโชนหลวงและนามบรรดาศักดิ์โชนหลวงในรัชกาลที่ 6 (พระนคร: พระจันทร์, 2495), หน้า 21-25.

ศิลปะโบราณ คือ โขน ถ้าจะเปรียบเทียบบุคคลในปัจจุบัน จะมองเห็นได้เด่นชัด เช่น มัทนี รัตตินิ ภัทราวดี ศรีไตรรัตน์ นักจัดละครเวทีสมัยใหม่ก็จะถนัดจัดแบบละครสมัยใหม่ หรือถ้านำแบบแผน ละครไทยมาประยุกต์ก็ยังคงมีกลิ่นอายแบบละครสะท้อนสิ่งใหม่ ๆ อยู่นั่นเอง ส่วน ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เสรี หวังในธรรม จะถนัดจัดละครร่ำหรือโขน ส่วนใหญ่ก็จะจัดวนเวียนอยู่ในทำนองนี้ ตามความถนัด แต่สำหรับสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงมีประสบการณ์จากละครแบบอังกฤษ และมาจัดตั้งคณะโขนส่วนพระองค์ จึงอาจเชื่อได้ว่า พระองค์ มีแนวพระราชดำริจะให้ศิลปะโขนนี้เป็นเครื่องเชิดหน้าชูตา แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของ ชาตินิไทย โดยเข้ารับรุดามหาเดเล็กที่ใกล้ขีดพระองค์ก่อนเป็นการเริ่มฝึกพื้นฐาน เพื่อไว้ทรงใช้ งานต่อไปเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระราชบิดา และอีกประการหนึ่ง เนื้อเรื่อง ของโขนจะเน้นระบบการปกครอง ความจงรักภักดี ความซื่อสัตย์ และความกล้าหาญ ถือว่า มีคติสอนใจตลอดทั้งเรื่อง จึงเป็นไปได้ว่า พระองค์เริ่มทรงเล็งเห็นความสำคัญของจุดนี้ จึงได้มี การตั้งคณะโขนสมัครเล่น เพื่อทรงหวังสิ่งที่แอบแฝงอย่างมีคุณค่าในภายภาคหน้า

ขณะเดียวกัน พระองค์ก็ทรงสนพระทัยการละครสมัยใหม่ คือ ละครพูด หรือละครปริศนา และทรงฝึกซ้อมเล่นกันในห้องมหาดเล็ก จนกระทั่งพระองค์ทรงตั้ง ทวีปัญญาสโมสรขึ้นในพระราชอุทยานสราญรมย์ กิจกรรมของสโมสร คือ การเล่นกีฬา การ ออกหนังสือพิมพ์รายเดือน และการแสดงละคร พร้อมทั้งทรงสร้างโรงละครทวีปัญญาและทรงตั้ง ชื่อคณะละครนี้ในภายหลังว่า "คณะศรีอยุธยา" ²⁴

เมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว การละครทั้งแบบไทยและ แบบสมัยใหม่ได้เจริญเฟื่องฟูถึงขีดสุด นับว่าพระองค์ท่านมีความเชี่ยวชาญในการละครทั้งสองประเภท ซึ่งยังไม่มีการ แม้ปัจจุบันนี้ก็จะมีความสามารถจัดการละครได้ทุกรูปแบบเช่นพระองค์

อนึ่ง ข้อที่ควรกล่าวถึง คือ การจัดแสดงโขนในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น อาจเป็นแบบอย่างให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งมีชีวิตอยู่ทันในสมัยนั้น ได้นำรูปแบบการ จัดมาตั้งคณะโขนของมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน สังเกตได้ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช จะจัดโขน ชุดที่แสดงความยิ่งใหญ่ตระการตาทั้งตัวแสดง เครื่องแต่งกาย และฉาก ดังที่ท่านเคยจัดชุดนางลอย สีกพรหมาสูตร ซึ่งเรื่องราวของโขนจะแสดงให้เห็น ความจงรักภักดี ความกตัญญูต่อเจ้าเหนือหัว ดังเช่น หนุมาณผู้ซื่อสัตย์ต่อพระราม อินทรชิตผู้นับถือทศกัณฐ์ นอกจากนั้นโขนยังแสดงคติธรรม

²⁴ ทรงศักดิ์ ปรากฏการณ์กุล, การละครไทย (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, 2535), หน้า 139.

ว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ผู้ทำกรรมเช่นไรก็จะได้ผลเช่นนั้น อาจเป็นได้ว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ต้องการที่จะอนุรักษ์สืบทอดศิลปะโขนที่เคยรู้เคยเห็นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 และอาจแฝงไว้ด้วยความคิดทางการเมือง การปกครอง ให้ผู้มีอำนาจคำนึงถึงความสงบร่มเย็นของบ้านเมือง ตั้งอยู่ในศีลธรรม และบำเพ็ญประโยชน์ต่ออาณาประชาราษฎร์ นับว่า ท่านใช้วิธีการแสดงโขนเพื่อแทรกคติธรรมเช่นเดียวกับล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในปี พ.ศ. 2453 จึงโปรดให้รวมกรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการแสดงเป็นกรมมหรสพ กรมโขนหลวง มีหน้าที่ดูแลกิจการนาฏศิลป์ทั้งหมด พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงโปรดควบคุม จัดการฝึกซ้อมด้วยพระองค์เอง ทรงแก้ท่ารำ ทรงพากย์โขน และครั้งหนึ่งได้เคยทรงช่วยแต่งหน้าให้ตัวนางตรีชดาด้วย²⁵

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นธุระควบคุมการฝึกซ้อมนาฏศิลป์ ดังเช่น ครั้งหนึ่งพระองค์ทรงควบคุมการซ้อมละคร เรื่อง พญาราชवंสสัน ทรงเห็นว่า ละครเรื่องนี้มีระบำประกอบฉาก เป็นเพลงหน้าพาทย์ล้วน ไม่มีบทร้อง ทำให้ผู้บรรเลงเหน็ดเหนื่อย จึงทรงพระราชนิพนธ์บทร้องขึ้นเพื่อให้นักดนตรีมีเวลาพัก ดังพระราชดำรัสว่า "ในเวลาฝึกกระหว่างตอนแห่งระบำนั้น ครั้นจะให้พิณพาทย์บรรเลงพิณพาทย์นั้น ก็ได้ดีเหน็ดเหนื่อยตลอดเวลาที่เล่นระบำ จึงตกลงแต่งบทเสภาขึ้นสำหรับขับระหว่างตอน"²⁶

บางครั้งพระองค์ทรงแก้ท่ารำของตัวละครเมื่อเห็นว่า ยังไม่งามดังที่ ขณะซ้อมโขนตอนนางลอย ทรงใช้บทเต่าเหยงของ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ มีคำกลอนว่า "งามสรรพ งามกระบวนคั่งคับแถววิถี" ท่าลิงรำท่า "งามสรรพ" เอามือลงทั้งสองข้าง ดูไม่งาม จึงทรงพระราชนิพนธ์เปลี่ยนคำใหม่ให้เป็น "งามเจ็ดงามล้ำเลิศสุราลัย" เพื่อให้ลิงรำทำยกมือขึ้นสูงข้างหนึ่งซึ่งงามกว่า²⁷

²⁵ม.ล. ปิ่น มาลากุล, "โรงละครและการแสดงละคร," สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2(2523): 553.

²⁶ม.ล. ปิ่น มาลากุล, งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าแผ่นดินสยาม (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2518), หน้า 108.

²⁷เรื่องเดียวกัน, หน้า 28.

นอกจากทรงแก้ไขท่ารำแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพากย์โขนด้วยพระองค์เองในบางโอกาส ดังที่ ศิริ โพธิ์ทอง เล่าว่า "ตัวโขนชุดนั้น มีท่านเจ้าพระยารามราฆพแสดงเป็นตัวพระราม พระยาอนิรุทธเทวา แสดงเป็นพระลักษมณ์ พระองค์เสด็จลงมาประทับที่พระที่นั่งสามัคคีมุขมาตย์ทรงอำนวยพรเอง ทรงพากย์ และเจรจาเอง...²⁸

บางครั้งทรงเห็นว่า การแต่งหน้าของตัวโขนผิดหน้าขาวเกินไป จึงทรงช่วยแก้ไขแต่งหน้าให้ใหม่ เพื่อให้ดูเป็นธรรมชาติขึ้น ดังที่ทรงมีพระราชหัตถเลขา พระราชทานมายังพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ ที่กำลังนั่งชมอยู่หน้าเวที ขอให้สังเกตหน้าตัวนางโขน

...ขอให้ดูหน้า "นางตรีชดา" สักหน่อย เพราะฉันได้เป็นผู้ผิดเอง ใช้สีสำหรับแต่งหน้าอย่างฝรั่ง ความประสงค์ของฉันอยากให้หน้าใกล้คนสักหน่อย ผิดผุ่อย่างละครไทย หน้ามันไม่เป็นคน เหมือนไม้ไซ่เนื้อไม้หนึ่ง ทาเอาเหมือนฉาบปูนกำแพง มันจะเป็นเรื่องอะไร...²⁹

ข้าราชการบริหารหรือมหาดเล็กที่ร่วมแสดงโขนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะพระราชทานเหรียญตรา ยศ และราชทินนามให้ จนมีคำกล่าวเรียกโขนของหลวงว่า "โขนบรรดาศักดิ์" ส่วนโขนของเอกชนที่ตั้งคณะขึ้นเพื่อรับงานแสดงนั้น เรียกว่า "โขนเชลยศักดิ์"^{*}

²⁸ศิริ โพธิ์ทอง, ราชสำนักพระมงกุฎเกล้าฯ และขบวนการลูกเสือแห่งประเทศไทย (กรุงเทพมหานคร: เทพพิทักษ์การพิมพ์, 2519), หน้า 225.

²⁹ม.ล.ปิ่น มาลากุล, งานละครของพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าแผ่นดินสยาม, หน้า 79.

* คำว่า "เชลยศักดิ์" ในสมัยนั้น หมายถึง กลุ่มหรือคณะที่เป็นของสามัญชนประกอบอาชีพส่วนตัว เช่น โรงเรียนราษฎร์ ก็เรียกว่า โรงเรียนเชลยศักดิ์ เป็นต้น

โขนบรรดาศักดิ์

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า โขนบรรดาศักดิ์เป็นคณะโขนส่วนพระองค์ที่ทรงจัดตั้งขึ้น ฉะนั้น พระองค์จะต้องทรงควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด และพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ตัวโขนแต่ละคนตามหน้าที่หรือความสามารถ การพระราชทานบรรดาศักดิ์พระองค์ทรงพระอักษรด้วยลายพระราชหัตถ์ไว้เป็นหลักฐาน ดังที่คัดมาจากทำเนียบข้าราชการในกรมมหาดเล็ก ดังนี้

กรมโขนหลวง

ตำแหน่งบังคับบัญชา

พระญาณนุรักษ์	เจ้ากรม
หลวงพำนักนัจนิกร	ปลัดกรม
หลวงสุนทรเทพระบำ	ปลัดกรม
หลวงนัฏกรรมขยัน	ผู้ช่วยหรือครู
หลวงดึกดำบรรพประจง	ผู้ช่วยหรือครู
หลวงดำรงวิจิรา	ผู้ช่วยหรือครู
หลวงภรตกรรมโกศล	ผู้ช่วยหรือครู

นามบรรดาศักดิ์นี้เห็นได้ว่า ทรงประดิษฐ์คิดค้นให้เป็นนามคล้องจองกัน เพื่อสะดวกแก่การจดจำ และเป็นคำที่มีความหมาย เช่น คำว่า "นัฏ นัฏกะ นัจ ภรต" แปลว่า การพ้อนรำ ดังนั้น ผู้มีความสามารถทางการพ้อนรำจึงมีนามพระราชทานตามความสามารถ เช่น พระยานัฏกานุรักษ์ หมายถึง ผู้รักษาวิธีการพ้อนรำไว้ หลวงพำนักนัจนิกร หมายถึง ผู้มีหน้าที่ดูแลเหล่านักพ้อนรำ

นามบรรดาศักดิ์บางชื่อได้รับพระราชทานมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เช่น ขุนญาณนุรักษ์ ขุนพำนักนัจนิกร แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังคงทรงจัดเรียบเรียงรายนามใหม่ให้สอดคล้องกัน ทั้งนามเดิมและนามที่พระราชทานขึ้นใหม่ช่วยให้สะดวกแก่การจดจำ

นามบรรดาศักดิ์บางชื่อแสดงให้เห็นอย่างละเอียดลออว่า ศิลปินผู้นั้นมีความสามารถเฉพาะเจาะจง เช่น

หลวงสุนทรเทพระบำ ราชทินนามนี้แสดงให้เห็นว่า มีความสามารถในการร่ายรำเพลง ในชุดเทพบุตรนางฟ้า เช่น ระบำหน้าซ่าง ระบำดาวดึงส์

หลวงนัฏกรรมขยัน ราชทินนามนี้แสดงว่า ท่านผู้นี้เป็นคนขยันขันแข็งในกิจกรรมนาฏศิลป์ ไม่แสดงความเกียจคร้านหรือหลบหลีกการฝึกซ้อม

หลวงคึกคักดำบรรพ์ประจง ราชทินนามนี้แสดงให้เห็นว่า ท่านผู้นี้
มีความสามารถในการรำแบบละครคึกคักดำบรรพ์ คือ ทำรำอันประณีตเช่นเดียวกับละคราน เพียง
แต่ละครคึกคักดำบรรพ์ต้องรำเอง ร้องเองในบางครั้ง เข้าใจว่าท่านคงเป็นผู้ที่มีฝีมือรำได้สวยงาม
ผู้หนึ่ง

หลวงดำรงวิธีรำ ราชทินนามนี้แสดงถึงความเป็นผู้พ้อนรำได้ถูก
แบบตามวิธีการรำรำ หรือรักษาแบบแผนรำรำไว้ได้ ถูกต้อง

หลวงภรตกรรมภกศล ราชทินนามนี้ชี้ให้เห็นว่า ท่านเป็นผู้ที่มี
ความชำนาญในการพ้อนรำเป็นอย่างยิ่ง

ครูและนักรำได้รับพระราชทานทินนามดังนี้

ตำแหน่งครูและนักรำตัวดี

หลวงรำถวายกร
หลวงพ้อนถูกแบบ
หลวงแยบเยี่ยงคอง
หลวงยงเยี่ยงครู
หลวงชุกรเจ็ด
ขุนเชิดกรประจง
ขุนทรงนัจวิธี
ขุนศรีนัจวิสัย
ขุนวิไลวงวาด
ขุนวิลาศวงงาม

จากหัวข้อที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอักษรว่า
"นักรำตัวดี" แสดงให้เห็นว่า ศิลปินเหล่านี้มีฝีมือทางการรำรำจริง ๆ uly โดยดูจากรายนาม
พระราชทาน พระองค์ท่านจะทรงอธิบายวิธีรำในรายชื่ออย่างละเอียด เช่น คำว่า

หลวงรำถวายกร หมายถึง ผู้มีความสามารถรำเพลงครชั้นสูง
ได้ คือ รำถวายเทพหรือถวายพระมหากษัตริย์ ต้องใช้เพลงที่แสดงถึงความขลังหรือศักดิ์สิทธิ์

หลวงพ้อนถูกแบบ หลวงแยบเยี่ยงคอง หลวงยงเยี่ยงครู เป็น
คำที่แสดงให้เห็นว่า ศิลปินเหล่านี้พ้อนรำได้ถูกแบบแผนตามที่ครูสอนให้ทุกประการ

คำว่า "เจ็ด" แปลว่า งามสง่า ฉะนั้น หลวงชูกรเจ็ด ต้องเป็นผู้ที่ซูมือรำได้อย่างงามสง่าทีเดียว

ขุนเชิดกรประจง แสดงว่า ท่านรำเพลงเชิดได้อย่างประณีตสวยงาม

ขุนทรงนัจวิธ เป็นผู้ที่รำได้ถูกแบบคงไว้เสมอ
คำว่า "วิสัย" แปลว่า ที่สุดแห่งสายตา ฉะนั้น ขุนศรีนัจวิสัย คือผู้ที่รำได้งดงามถึงที่สุดเท่าที่มองเห็น

คำว่า "วง" เป็นนาฏยศัพท์ หมายถึง การยกมือตั้งวงให้แขนเป็นลำคอง คำว่า "वाद" หมายถึง การเลื่อนมือจากวงลงมาช้า ๆ เพื่อจะทอดแขนให้เหยียดตึง ดังนั้น ขุนวิไลวงवाद ต้องเป็นผู้ที่วาดวงแขนได้สวยงามที่สุด

ขุนวิลาศวงงาม คือ ผู้ที่ตั้งวงได้สวย เพราะการดูแลครุฑรำจะดูว่าครุฑรำสวยงามเพียงไรก็ให้ดูการตั้งวงนั่นเอง

บุคลากรทางด้านนาฏศิลป์อีกกลุ่มหนึ่งที่จะได้รับพระราชทานทินนามแปลกออกไปกว่ากลุ่มอื่น คือ

หมื่นรามภรตศาสตร์

หมื่นราชภรตเสน

หมื่นเจนภรตกิจ

หมื่นจิตรภรตการ

นามบรรดาศักดิ์กลุ่มนี้ มีคำว่า "ภรต" ซึ่งเป็นคำภาษาสันสกฤต หมายถึง การละครพ้องรำ อาจเป็นได้ว่าศิลปินกลุ่มนี้มีความสามารถในการแสดงโขน หรือละครที่มีต้นเค้ามาจากอินเดีย เช่น เรื่อง รามเกียรติ์ ศกุนตลา สาวตรี

คำว่า "ราม" อาจมีใช้หมายถึง พระรามโดยตรง แต่มีความหมายว่า งาม น่ารัก น่ายินดี ดังนั้น หมื่นรามภรตศาสตร์ อาจหมายถึง ผู้มีความรู้ทางวิชาการพ้องรำเป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง

คำว่า "เสน" อาจมีใช้แปลว่า สีแดง แต่มักจะเป็นคำต่อท้ายชื่อตัวละครที่มียศศักดิ์ เช่น ท้าวชัยเสน ดังนั้น หมื่นราชภรตเสน อาจหมายถึง ผู้พ้องรำฝีมือดีของพระราชอา

หมื่นเจนภรตกิจ หมื่นจิตรภรตการ ล้วนมีความหมายถึงผู้พ้องรำที่เชี่ยวชาญ และรำได้สวยงาม

นอกจากนั้นศิลปินอีกกลุ่มหนึ่งที่ได้รับพระราชทินนาม คือ

หมื่นชาญร่ำ เกลียว
หมื่นเชี่ยวชาญลาด
หมื่นวาดพิศวง
หมื่นวงฉายเจ็ด
หมื่นเลิศระบำพรอค
หมื่นลักษณระบำบรรพ์

ศิลปินกลุ่มนี้ เช่น นามว่า

หมื่นชาญร่ำ เกลียว หมื่นเชี่ยวชาญลาด แสดงให้เห็นว่า เป็นผู้มีความชำนาญและฉลาดเฉลียวในการร่ำอย่างยิ่ง

หมื่นวาดพิศวง ต้องเป็นผู้ที่วาดมือร่ำได้อย่างน่าสงสัยว่า เหตุใดจึงร่ำได้สวยถึงเพียงนั้น

หมื่นวงฉายเจ็ด ต้องเป็นผู้ที่ตั้งวงแขน พร้อมกับทำท่าจับมือคว่ำแล้วฉายออกไปช้า ๆ ได้สวยงาม

หมื่นเลิศระบำพรอค หมื่นลักษณระบำบรรพ์ ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการพ้อนรำหมู่ตามแบบแผนโบราณ ที่เรียกว่า "ระบำ" เพราะการแสดงโขนจะต้องมีการแสดงระบำแทรกเป็นบางฉากไว้ด้วย เช่น ระบำย่องหงิด ซึ่งปรากฏหลักฐานในบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จัดว่าเป็นระบำของเก่าชุดหนึ่ง

ตำแหน่งพนักงานเจรจา

ขุนพจนาเสนาะ
ขุนไพบเราะพจมาน

คำว่า "พจนา, พจมาน" แปลว่า คำพูด ดังนั้น นามของศิลปินกลุ่มนี้จึงหมายถึง ผู้มีน้ำเสียงและถ้อยคำอันไพเราะ เพื่อพากย์เจรจาโรชนาหน้าฟังนั่นเอง เหตุที่ต้องมีคนพากย์เพราะโขนจะสวมศีรษะตามบทบาท จึงต้องมีคนพากย์เสียงแทนผู้แสดง

ตำแหน่งจำอวด

หมิ่นราชนทการ
หมิ่นสำราญสมิตมุข
หมิ่นสนุกชวนเริง
หมิ่นบันเทิงชวนหัว

คำว่า "นท" "สมิต" แปลว่า รื่นเริงเบิกบาน ฉะนั้น นาม
ของศิลปินกลุ่มนี้จึงหมายถึง ผู้สร้างความรื่นเริงบันเทิงให้คนดูหัวเราะชอบใจนั่นเอง

กองรำโคม

หลวงระบำภาษา	ปลัดกรม
ขุนประทีปรำรำ	ผู้ช่วย
ขุนประภารำรำย	ผู้ช่วย

คำว่า "ประทีป" "ประภา" แปลว่า แสงสว่าง หรือโคมไฟ ในที่นี้
หลวงระบำภาษา เป็นปลัดกรม น่าจะสันนิษฐานว่า หลวงระบำภาษานี้มีความสามารถทางการ
พ้องรำประเภทพันทาง อย่างที่เรียกกันว่า ออกภาษา เช่น รำแบบจีน แบบพม่า โดยปกติการ
รำโคม มักจะมีท่าผสมระหว่าง จีน ญวน และไทย เนื่องจากไทยรับเอาประเพณีการรำโคม
มาจาก ญวน หน้าที่ของหลวงระบำภาษา คือ ต้องมีความสามารถในการประดิษฐ์ท่ารำ ใน
ขบวนแห่รำโคมให้สวยงามและมองเห็นเค้าเดิมที่มาของการรำชนิดนี้ด้วย

กองคลังเครื่อง

หลวงอารักษ์นฏการณ	ปลัดกรม
ขุนอาทรนฏภูษิต	ผู้ช่วย

คำว่า "อากรณ" "ภูษิต" แปลว่า เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย นาม
ข้าราชการกลุ่มนี้ จึงมีหน้าที่ดูแลรักษาห้วงใย เก็บทำเสื้อผ้าตัวละครให้อยู่ในสภาพเรียบร้อย

7. ตำรางวิธีร่ำ { - ครูลิ่ง (ตั๋ย พราหมณ์นันท) - หลวง
- ยักษ์ (พ่วง วัชรเสวี) - พระยา
8. ภารตกรรมโกลศล (มงคล สุ่มนัญญ)^{*} - หลวง

ครูผู้ช่วย รุ่น 1

9. รำถวายกร - ครูยักษ์ (สาย สายะนัญญ) - หลวง
10. พ้อนถกแบบ - ครูลิ่ง (พร้อม สมรรคนัญญ) - พระ
11. แยบเยียงคง - ครูยักษ์ (โหมต จารุนัญญ) - พระ
12. ยงเยียงครู - ครูพระ { (แป๊ะ....) - ชุน
(จิว รามนัญญ) - หลวง
13. ชุกรเจ็ด { - ครูลิ่ง (มูล รามนัญญ) - ชุน
- ครูพระ - (สุน สุนทรศิริ) - หลวง
14. เข็ดกรประจง - ครูลิ่ง (ไพล่ สุกวีวัญญ)
15. ทรงนัจวิธ - ครูยักษ์ { (แป๊ะ...) - หลวง
(หรั่น อรุณนัญญ) - หลวง
16. ศรีนัจวิสัย - ครูพระ { (สอน ลักษมนนัญญ) - หลวง
(ปั๊ย คชาชีวะ) - หลวง
17. วิไลยวงวาด - ครูนาง (ฉุน กานตะนัญญ) - ชุน
18. วิลาสวงงาม - ครูพระ (หรั่า อินทรนัญญ) - หลวง

^{*}ผู้มีเครื่องหมายดังนี้ มิได้เป็นศิลปินโขน แต่เป็นข้าราชการานกรมมหรสพสมัยรัชกาลที่ 6

ครูผู้ช่วย รุ่น 2

19. รามภรตศาสตร์ - ครูย์กัษ (ยม มงคลนันท์) - หลวง
20. ราชภรตเสน - ครูพระ (ไหว ภิมันท์) - หมื่น
21. เจนภรตกิจ - ครูนาง (แปลก มงคลนันท์) - ขุน
22. จิตรภรตการ - ครูนาง (แถม วิบูลย์นันท์) - ขุน
23. ชาญร่าเจลียว - ครูลิ่ง (ชื่น โรหิตะพงศ์) - ขุน
24. เขียวร่าจลาด - ครูลิ่ง (แฉ่ง กฤษณนันท์) - ขุน
25. วาดพิสวง - ครูนาง (แถม ศิลปชีวิน) - ขุน
26. วงฉายเจ็ด - ครูพระ (วง วิบูลย์นันท์) - ขุน
27. เลิศระบำพรค - ครูย์กัษ (จำปี หิรัณย์รัชต์) - หมื่น
28. ลักษณระบำบรรพ์ (มูล โชติมูล) - หมื่น

จำอวด (ตลกโขน)

29. ประหาสบดี (สำริด เนตรประหาส) - ขุน
30. ราชนนทิกการ (จันทร์ ประหาส) - หมื่น
31. สำราญสมิตมุข { (แฉ่ม ภาศตระหาส) - พัน
(อ้อด ตามประหาส) - ขุน
32. สนุกชวนเริง (หวน เรียงเนตร) - ขุน
33. บรรเทิงชวนหัว (เบี้ยว วัชระประหาส) - หมื่น
34. ช่วยสำเร็จสรวล (สุข ไชยวรรณ) - หมื่น
35. ชวนสำเร็จสราญ (แฉ่ง โชตินันท์) - หมื่น
36. สมานประหาสกิจ (แคล้ว วัชโรบล) - ขุน
37. สมิตประหาสกร (เจิม นาคมาลัย) - หมื่น

พากย์และเจรจา

38. พจนานาเสนาะ { (เหว่า รุกกิลวาที) - ชุน
(ถึก รัตนเกศ) - หมื่น
39. โฟเราะพจมาน { (พยอม วิเศษสมิต) - หมื่น
(อาบ สุนทรสนาน)
40. ขานฉันทวากย์ (รอด ปัทมลักษณ์) - หมื่น
41. พากย์ฉันทวัจน์ (เปี้ยก อุทยานงาม) - หมื่น
42. ชัดเจรจา - ยังไม่ได้ตั้ง

คลังเครื่องโขน

43. อารักษนัฎการณ (พล พลวัตณะ) - พระยา
44. อาทรนัฎยิต (จัน จินตกะเวส) - หลวง
45. พิจิตรนัฎญา (ปาน ฉันทัยเรีเยร) - ชุน

รักษาโรงโขน

46. บริรักษนาคาการ { (พิน พินทุวัตณะ) - พระ
(ม.ล. ต่อ พนมวัน) - พระ
47. บริบาลนาฏศาลา (เกิด วัชรเสวี) - ชุน

ครุรำโคม

48. ระบำภาษา (คล้อย นาฬิกาวิท) - พระ
49. ประทีปรำรำ { (เจียม เสวตเมษ) - หลวง
(มูล รัชติมูล) - ชุน

50. ประหารจรรย์าย { (จอห์น โบษกรันด์)
- ชุน³¹
(พราว เพ็ญกุล)

กล่าวได้ว่า โจนหลวงในสมัยรัชกาลที่ 6 มีความเจริญรุ่งเรือง ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ตามความรู้และความสามารถ โดยเฉพาะความหมายของนามพระราชทานจะเป็นเครื่องบ่งชี้ความสามารถของศิลปินผู้นั้นอย่างเด่นชัด

โจนหลวง หรือโจนบรรดาศักดิ์ ได้ออกแสดงงานต่าง ๆ เช่นที่ท้องสนามหลวง เป็นโจนที่จัดได้ยิ่งใหญ่ตระการตา ซึ่ง มন্ত্রী ตราโรมท ขณะที่ยังเป็นเด็กได้มาชมโจนหลวงและได้เล่าถึงความสวยงามสดงงามสนุกสนานของโจนหลวงไว้ว่า

...ที่ข้าพเจ้ารู้สึกติดอกติดใจเป็นอันมาก และดูเหมือนจะกล่าวได้ว่า ถ้าเข้าประจำที่ดูแล้วไม่มีใครจะละสายตา และอดทนดูจนถึงที่สุด การแสดงนั้นก็คือ โจน สิ่งที่น่าสนใจสำหรับโจน เห็นจะได้แก่ เรื่องราวของรามเกียรติ์ การแต่งกาย ฉากการแสดงท่าทาง การขับร้องและทำนองเพลง ตลอดจนฝีมือของวงปี่พาทย์หลวงจะเป็นพรสวรรค์ หรืออย่างไรก็ตาม สิ่งเหล่านั้นดูมีศิลปะในตัวเองไปเสียทุก ๆ อย่าง ได้ดูโจนหลวงคราวใดดูเป็นสิ่งดึงดูดให้ตื่นตาตื่นใจอยู่ตลอดเวลา ถึงข้าพเจ้ายังอยู่ในวัยเด็ก และได้ไปดูการแสดงโจนในตอนกลางคืน บางครั้งครึ่งคืน และบางครั้งกว่าครึ่งคืน ข้าพเจ้าไม่รู้สึกกว้างวงเหงาหวานอน ตาสว่างเสมอสำหรับการดูโจน...บ้านเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพฯ เปรียบได้ว่าเป็นเมืองสวรรค์เลยทีเดียว เนื่องจากพระบารมีปกเกล้าฯ...³²

³¹ชนิต อยู่โพธิ์, ตำนานโจนหลวงและนามบรรดาศักดิ์โจนหลวงในรัชกาลที่ 6, หน้า 50-54.

³²มนตรี ตราโรมท, "กรรมมหรสพ," ใน อนุสรณ์งานฌาปนกิจ นายประวิทย์ บัณฑิตน์ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2522, หน้า 153.

จากคำกล่าวนี้แสดงให้เห็นว่าโฆษณหลวงในรัชกาลที่ 6 มีความยิ่งใหญ่วิจิตรพิสดาร ต้องใช้กำลังคนหลายฝ่ายประสานงานให้สำเร็จลุล่วง ดังจะแยกให้เห็นจริง คือ

1. โฆษณต้องใช้ตัวแสดงมาก เช่น ทักษิณ ทักษิณ ออกมาสู้รบกัน
2. เครื่องแต่งกายโฆษณงดงามวิจิตร เป็นเครื่องแต่งกายแบบแผนที่ มีมาแต่โบราณ
3. การร่ายรำด้วยทำนานศิลป์อันประณีตที่ผ่านการฝึกซ้อมมาอย่างดี
4. ฝ่ายดนตรีบรรเลงได้อย่างไพเราะ คนพากย์ คนร้อง ต้องทำหน้าที่สอดคล้องกับผู้แสดงอย่างต่อเนื่อง
5. เนื้อเรื่องน่าติดตามชม เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวกับการทำศึกสงคราม

การจัดแสดงโฆษณจึงต้องลงทุนมาก ทั้งกำลังทรัพย์และกำลังคน จึงไม่น่าสงสัยเลยว่า โฆษณหลวงที่มีกำลังต่าง ๆ พร้อม จึงสามารถจัดการแสดงได้ยิ่งใหญ่สมกับที่ กรุงเทพมหานคร เป็นเมืองแห่งศิลปะ

โฆษณหลวงในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นที่ติดใจคนดูเพราะมีครูฝึกโฆษณผู้มีฝีมือและนักแสดงที่มีความสามารถ ดังเช่น

พระยานัฏกานูรักษ์ (ทองดี สุวรรณภารต) เข้ารับราชการจนได้เป็นเจ้ากรมโฆษณหลวง มีความสามารถในการร่ายรำและเป็นผู้ฝึกสอนโฆษณให้แก่มหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นผู้ประดิษฐ์ท่ารำแม่บทโดยดีท่าจากภพหลายเส้น และใช้เป็นแบบแผนท่ารำพื้นฐานมาจนทุกวันนี้ ให้ท่ารำเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงสุด คือ หน้าพาทย์องค์พระพิราพจนถึงหน้าพาทย์ธรรมดา เช่น เพลงเชิด เพลงเสมอ เป็นผู้วางหลักเกณฑ์การร่ายรำเพื่อใช้เป็นมาตรฐานของนาฏศิลป์ไทย วงการศิลป์ให้การยอมรับและยกย่องพระยานัฏกานูรักษ์เป็นเพชรน้ำเอกทางด้านนาฏศิลป์³³

³³คुरुสภา, ประมวลประวัติครู (กรุงเทพมหานคร: คुरुสภา, 2535), หน้า 28.

หลวงวิลาศวงงาม (หรือ อินทรนัฏ) รับราชการในกรม
 ราชหลวงโดยฝึกหัดเป็นตัวพระ มีความเชี่ยวชาญทางนาฏศิลป์และได้ออกแสดงเป็นตัวพระทุกครั้ง
 ได้มีส่วนร่วมแรงร่วมใจในการฟื้นฟูศิลปะประเภทราช มีลูกศิษย์สืบทอดวิชานาฏศิลป์มาจนทุกวันนี้³⁴

หลวงยงเยี่ยงครุ (จิว รามนัฏ) มีความสามารถรำตัวพระ ได้
 แสดงบทพระราม เป็นที่เลื่องลือในฝีมือการรำ นอกจากนี้ยังมีความสามารถด้านกีฬาฟุตบอล
 สร้างชื่อเสียงให้แก่กรมหรสพในการแข่งขันอยู่เสมอ

เคลือบ มลิณฑเกษตริณ ได้เขียนบทประพันธ์กล่าวชื่นชม
 หลวงยงเยี่ยงครุ ไว้ว่า

กล่าวเฉพาะสาขานาฏศิลป์
 ศิลปินชั้นเยี่ยมนิยมชม
 ได้ครุศิษย์ลีลาสมปรารมภ์
 แต่ปฐมวัยไว้ให้ชำนาญ

ในรุ่มนั้นใครไม่ทันเทียบไม่เท่า
 เจ็ดเจลาเชิงรำเกินคำขาน
 บำเรอพระยุคลบาทเป็นราชการ
 ปรดปรานลีลาท่วงทำนอง³⁵

กล่าวได้ว่า กรมราชหลวงมีบทบาทในการจัดงานแสดง เป็นที่นิยม
 ของประชาชนอีกครั้งหนึ่ง หลังจากหาญได้ยากในสมัยรัชกาลที่ 5 นับว่าพระบาทสมเด็จพระ
 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างรอยต่อเนื่องมาตั้งแต่ครั้งทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระ
 พระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร พัฒนาการแสดงโขนมาโดยมิได้ขาดตอนและมีความ
 เจริญรุ่งเรืองถึงที่สุด

³⁴ คุรุสภา, ประมวลประวัติครุ, หน้า 28.

³⁵ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงยงเยี่ยงครุ (จิว รามนัฏ) 14 ธันวาคม
 2518 (กรุงเทพมหานคร: พระจันทร์, 2518), หน้า 16.

กรมปี่พาทย์หลวง

กรมปี่พาทย์หลวง หรือกรมพิณพาทย์หลวง เป็นกรมหนึ่งในกรมมหรสพ มีพระประสาณดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เป็นเจ้ากรม เมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2456

เหตุที่ท่านได้เป็นเจ้ากรม เนื่องจากท่านเป็นนักดนตรีที่มีชื่อเสียงมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และได้บรรดาศักดิ์เป็นขุนประสาณดุริยศัพท์ ในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเป็นผู้อาวุโสที่สามารถเล่นดนตรีได้ทุกชนิดตั้งแต่ ตีต สี ตี เป่า จึงได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เป็นเจ้ากรมเพื่อควบคุมคนเล่นดนตรีในวง และสามารถให้คำแนะนำในการเล่นเครื่องดนตรีได้ทุกชิ้น³⁶

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการกรมปี่พาทย์หลวง ๖ โดยทรงพระอักษรด้วยลายพระราชหัตถ์ดังนี้

กรมพิณพาทย์หลวง

พระประสาณดุริยศัพท์	เจ้ากรม
หลวงประดับดุริยกิจ	ปลัดกรม
หลวงประดิษฐ์ไพเราะ	ปลัดกรม
หลวงเสนาะดุริยางค์	ผู้ช่วย
หลวงสำอังก์ดนตรี	ผู้ช่วย
ขุนศรีวาทิต	
ขุนสิทธิวาทิต	
ขุนพิณบรรเลงราช	
ขุนพาทย์บรรเลงรมย์	
ขุนประสมสังคีต	
ขุนประณีตวรศัพท์	
ขุนคนธรรพาทิ	
ขุนดนตรีบรรเลง	

³⁶กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ศิลปศึกษา วิชาสังคีตไทย 1 (กรุงเทพมหานคร: ครูสภา, 2526), หน้า 71.

ชุนเพลงไพเราะ
 ชุนเพราะสำเนียง
 ชุนเสียงเสนาะกรรณ
 ชุนสรรเพลงสรวง
 ชุนพวงสำเนียงร้อย
 ชุนสร้อยสำเนียงสนธิ
 ชุนวิมลวังเวง
 ชุนบรรเลงเลิศเลอ
 ชุนบำเรอจิตจรุง
 ชุนบำรุงจิตจรูญ³⁷

นามบรรดาศักดิ์พระราชทานนี้ ทรงประดิษฐ์คิดค้นให้เป็นนามคล้องจองกัน เพื่อสะดวกในการจดจำ และเป็นคำที่มีความหมาย เช่น คำว่า "ดุริยะ วาทิตสังคีต วังเวง" หมายถึง ดนตรี ความไพเราะ นามพระราชทานจึงมีความสอดคล้องกับความสามารถของผู้บรรเลง เช่น

พระประธานดุริยศัพท์ หมายถึง ผู้เล่นดนตรีมีเสียงไพเราะ
 ชุนศรีวาทิต หมายถึง ผู้ดงามด้วยดนตรี
 ชุนประสมสังคีต หมายถึง ผู้นำเครื่องดนตรีเล่นประสมกันได้น่าฟัง
 ชุนวิมลวังเวง หมายถึง ผู้สร้างควมไพเราะได้ไม่มีที่ตำหนิ

อนึ่ง นามบรรดาศักดิ์บางนาม เช่น พระประธานดุริยศัพท์ เป็นนามพระราชทานมาตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5 แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงแต่งตั้งไว้ในทำเนียบศิลปินและทรงประดิษฐ์นามอื่น ๆ ให้คล้องจองสอดรับกันเป็นทอด ๆ ไป

ในสมัยนั้น บุคคลผู้มีฝีมือทางด้านดนตรีที่มีชื่อเสียงเลื่องลือ ได้แก่ พระยาประธานดุริยศัพท์ (แปลก ประธานศัพท์) มีความเชี่ยวชาญดนตรีไทยทุกประเภท โดยเฉพาะการตีระนาด ไม่มีใครตีได้เทียบเท่า ส่วนปีและขลุ่ยก็สามารถเป่าได้อย่างชำนาญ ท่านเคยเดินทางไปแสดงดนตรีไทยในประเทศอังกฤษถวายสมเด็จพระ

³⁷ทำเนียบข้าราชการในกรมมหาดเล็กและกรมชั้น หอวชิราวุธานุสรณ์. (อัคราเน).

พระนางเจ้าวิคตอเรีย ทอดพระเนตรมาแล้ว สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียถึงกับเสด็จจากที่ประทับ ใช้พระหัตถ์ลูบคอพระยาประสานดุริยศัพท์ และมีรับสั่งว่า "เวลาเป่า หายใจบ้างหรือไม่ เพราะเสียงขลุ่ยกังวานตลอดเวลา"³⁸ พระยาประสานดุริยศัพท์เสียชีวิตเมื่อปี พ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานหีบทองบรรจุศพ บรรดาญาติมิตรจัดทำดอกไม้ เป็นรูปเครื่องดนตรีระดับงานอย่างสวยงาม³⁹

หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) มีความสามารถ เล่นดนตรีไทยได้ทุกประเภท เคยตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชไปชวา และได้นำอังกะลุงของชวาเข้ามาเล่นในวงดนตรีไทย พร้อมทั้งปรับปรุงอังกะลุงจาก 5 เสียง เป็น 7 เสียง และทำหลักให้มั่นคงจนสามารถเขย่าได้สองเสียงในคนเดียวกัน ท่านเป็นผู้คิดสร้าง ระนาดดนตรีไทยโดยใช้เป็นตัวเลขแทนเสียง และได้้นำเพลงไทยเข้าไปเผยแพร่ในกัมพูชา จนสร้าง ชื่อเสียงให้กับวงการดนตรีไทยในสมัยนั้น⁴⁰

หลวงไพเราะเสียงขอ (อุน คุระยชีวิน) มีความสามารถ สีซอสามสาย และได้สีขอประกอบการแสดงละครพูดในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งหนึ่งระหว่างแสดงหน้าพระที่นั่ง ได้สีขอครอบทสนทนาของตัวละคร ปรากฏว่า ผู้แสดงยังพะวงกับการฟังเสียงบอกบทข้างเวที พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงตรัสแก่ตัวละครว่า ไม่ต้องไปมัว พังบท แต่ให้ฟังเสียงขอเพราะเสียงขอส่งสำเนียงเหมือนคำพูดอยู่แล้ว แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า บุตรชายของท่านชื่อ อนันต์ สีขอได้เก่งเท่าบิดา และท่านหวังว่าจะได้เป็นตัวแทน แต่แล้วความหวังก็ หายไปเมื่อบุตรชายเสียชีวิตตั้งแต่วัยหนุ่ม ท่านจึงไม่มีใครสืบทอด คงใช้ชีวิตอย่างสงบภายในห้อง เล็ก ๆ เพียงลำพัง⁴¹

³⁸กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ศิลปศึกษา วิชาสังคีตไทย 1, หน้า 21.

³⁹สุคตใจ ทศพร, ดนตรีศึกษา (กรุงเทพมหานคร: กรุงธน, 2516), หน้า 44.

⁴⁰กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ศิลปศึกษา วิชาสังคีตไทย 1, หน้า 24.

⁴¹เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, "หลวงไพเราะเสียงขอ," ใน ประวัติดนตรีไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์ในงานฌาปนกิจ นางราชทัณฑ์ทัณฑ์ 1 มิถุนายน 2513 (พระนคร: พระจันทร์, 2513), หน้า 108.

พระยาเสนาะครียางค์ (แฉ่ม สุนทรวาที) มีความสามารถเล่นระนาดเอกและปี่ใน นอกจากนั้นยังร้องเพลงได้ไพเราะอีกด้วย ทายาทของท่านได้เป็นนักร้องนักดนตรีสืบต่อมา⁴²

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งเสริมกรมพิพากย์หลวงให้เจริญรุ่งเรืองก็เพื่อมิให้วิชาการเหล่านี้เสื่อมสูญ ให้ครูได้ถ่ายทอดวิชาความรู้แก่ศิษย์เพื่อช่วยกันธำรงรักษาศิลปะแขนงนี้ไว้ เพราะแต่เดิมวิชาการด้านดนตรีมักจะไม่เป็นที่แพร่หลายและไม่ค่อยมีการเรียนการสอนกัน ดังที่ วิเชียร กุลตัมภ์ แสดงความเห็นไว้

...ครูดนตรีไทยของเรานสมัยโบราณมักจะหวงความรู้ ที่ท่านหวงความรู้นี้ก็มิเหตุผลท่านเองที่ว่า ลูกศิษย์จะคิดล้างครู เคยมีเรื่องเล่าว่าครูดนตรีสมัยโบราณนั้นหวงวิชาความรู้จริง ๆ ถึงขนาดที่เวลาจะสืบทอดเพลงจะต้องไปสี่ที่ปลายสวน ซึ่งไม่มีคนฟัง แล้วเอาผ้าอุดกะโหลกขอเสียให้มิเสียดังอุ๊ ฟังรู้เรื่องเฉพาะตัวคนเดียว เพราะเกรงว่าอาจจะมิมีผู้แอบฟังและจดจำเอาไป เวลาจะไปบรรเลงออกงานที่ไหน ก็มักจะบรรเลงเสียเร็วหรือ เพื่อนำให้ผู้ใดมีโอกาสจดจำไปได้เป็นอันขาด ยิ่งกว่านั้นยังมีตัวอย่างที่พิสดารกว่า คือว่า ครูปี่บางท่านเกรงว่าเวลาชักซ้อมเป่าปี่ จะมีใครจดจำเพลงเอาไป ถึงกับอุดสำห้เอาตุ้มเล็ก ๆ ขึ้นไปวางไว้บนคาบไม้ แล้วป็นขึ้นไปเอาปากปี่ยัดเข้าไปในตุ้ม เป่าให้ดังอยู่เฉพาะในตุ้มนั้น นี่ก็เป็นอีกเหตุหนึ่งที่ทำให้เพลงต่าง ๆ ของเราต้องสูญหายไปเป็นอันมาก หมายความว่า เพลงบางเพลงย่อมจะสูญสิ้นไปพร้อมกับมรดกกรรมของบรรดาคณาจารย์เหล่านั้น...⁴³

ในฐานะที่ผู้วิจัยมีอาชีพเกี่ยวข้องกับและใกล้ชิดกับประชาชน ละครไทย ดนตรีไทย ผู้วิจัยมีความเห็นว่า สรรพวิทยาการตั้งแต่โบราณที่สืบทอดมานั้น แท้จริงแล้วผู้วิชา มิได้หวง หากแต่จะต้องพิจารณาจากผู้มาขอถ่ายทอดว่า มีความรักและตั้งใจที่จะรับวิชาความรู้มากน้อยเพียงใด วิธีการพิสูจน์ตัวผู้เรียน คือ ต้องเดินทางจากบ้านจากเมืองมา ต้องปรนนิบัติรับใช้ครูและทนต่อความยากลำบาก ต้องเป็นผู้มีความซื่อสัตย์กตัญญู จนครูแน่ใจว่าไม่ลบหลู่ดูหมิ่นครูในภายหลัง ต้องเป็นผู้ขยันหมั่นเพียรศึกษาวิชาการอย่างจริงจัง ไม่เหลวไหลละทิ้งเสียกลางคัน มี

⁴²สุคใจ ทศพร, ดนตรีศึกษา, หน้า 47.

⁴³วิเชียร กุลตัมภ์, "ความรู้ทั่วไปในการดนตรีไทย," ใน อนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวิเชียร กุลตัมภ์ เป็นกรณีพิเศษ (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, 2526), หน้า 35-36.

ความประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ครูก็จะถ่ายทอดวิชาฝึกฝนอบรมให้ ตัวอย่างในวรรณคดี เช่น พระอภัยมณี ต้องไปเสาะแสวงหาอาจารย์สอนวิชาการดนตรีให้โดยผู้สอนขอค่ามรงค์เป็นค่าจ้าง เพื่อให้ผู้เรียนเห็นว่าวิชาดนตรีนั้นมีค่า ต่อเมื่อพระอภัยมณีฝึกเรียนจนสำเร็จ อาจารย์ก็คืนสิ่งของให้ แสดงให้เห็นว่า ผู้เรียนมีความตั้งใจจริง ครูก็จะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้ด้วยความเต็มใจ

มีผู้แสดงความคิดเห็นเรื่องการถ่ายทอดวิชาของครูศิลปะโดยไม่
หวงวิชา ดังนี้

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรณ์มงคลกาล ดำรัสถึง
ครูมัลลี (หมั่น) คงประภัสร์ และครูท่านอื่น ๆ ที่สอนนาฏศิลป์ว่า

...ข้าพเจ้ายังจำสายตาของคุณครูทั้งหลาย ซึ่งรวมทั้งคุณครูหมั่นด้วยคนหนึ่ง ที่ได้จ้องมองตรงมายังข้าพเจ้าขณะที่ฝึกว่า ดวงตาเหล่านั้นมองมาด้วยความเอาใจใส่รักใคร่ เหมือนจะช่วยกันสะกดให้ข้าพเจ้าผู้ไม่ประสีประสาในการรำรำให้ทำเหมือนกับศิลปิน ผู้ชำนาญอย่างเลิศล้ำ...⁴⁴

ทูนพิศ อมาตยกุล เล่าว่า ได้รับฟังจาก ม.จ. ดวงจิตร์ จิตรพงศ์ อีกทอดหนึ่ง ทรงเล่าว่า พระประดิษฐไพเราะ (ตาด) มีความสามารถทางเล่นดนตรีไทย แต่เมื่ออายุมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ลาออกจากราชการไปบรรพชาที่วัดทองบุสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งเป็นศิษย์ของท่าน เมื่อบรรเลงเพลงตติชัดอย่างไร จะทรงนิมนต์อาราธนาถามเพลงจากท่านครู แต่ท่านครูจะร้อง เป็นทำนองเพลงหรือตีระนาดให้ฟังก็ทำไม่ได้ เพราะเห็นว่าไม่ชกกิจของสงฆ์ ท่านจึงทูลแนะแต่เพียงบอกให้ตีระนาดลูกนั้นลูกนี้ สมเด็จก็ทรงติดตาม เพลงที่ตติชัดก็ได้รับการแก้ไขจนเรียบร้อยดี⁴⁵

นอกจากนั้น จะเห็นได้จากในสมัยรัชกาลที่ 5 มีศิลปินชายท่านหนึ่งตาบอดทั้งสองข้าง ชื่อ ช้อย สุนทรวาทิน ได้อุตสาหะวิริยะฝึกหัดดนตรีไทยโดยเฉพาะ

⁴⁴ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณครูมัลลี (หมั่น) คงประภัสร์ 19 กุมภาพันธ์ 2515 (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: จักรานุกูลการพิมพ์, 2515), หน้า 19.

⁴⁵กรมสามัญศึกษา, มหาศรียางค์ไทย ดนตรีไทยมัธยมศึกษา ครั้งที่ 9 (กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2526), หน้า 56.

ระนาด มีความสามารถเป็นที่เลื่องลือ และได้แต่งเพลงที่มีชื่อเสียง คือ เพลงบั๊กลั้ง เพลงออกทะเล เพลงม้าย่อง ท่านถ่ายทอวิชาดนตรีให้กับลูกศิษย์หลายคนจนมีชื่อเสียงเป็นครูในสมัยรัชกาลที่ 6 ผู้ที่ขอเรียนดนตรีท่านจะสอนและถ่ายทอวิชาให้จนหมดสิ้น⁴⁶

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงก่อตั้งกรมพิพาทย์หลวง ทำให้นักดนตรีไทยได้ถ่ายทอวิชาความรู้ไว้มิให้สูญ และเป็นแหล่งอนุรักษ์ดนตรีไทยทุกประเภท มีการพัฒนานำเครื่องดนตรีหลากหลายชนิดผสมบรรเลงจนเจริญรุ่งเรืองเป็นแบบแผนมาถึงปัจจุบัน นับเป็นจุดเริ่มต้นของการแยกศิลปินราชสำนักออกจากศิลปินเชลยศักดิ์หรือเอกชน ซึ่งแต่เดิมทางราชสำนักเคยเรียกศิลปินเอกชนเหล่านี้ไปใช้ในงานราชการ แต่ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งหน่วยงานศิลปินของราชการโดยเฉพาะหรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นกระบวนการอนุรักษ์ศิลปะการแสดงนาฏศิลป์และดนตรี โดยทำให้ศิลปะเป็นสถาบันของทางราชการ และช่วยให้ศิลปินราชสำนักเข้าสู่ความเป็นข้าราชการแบบใหม่ คือ เป็นข้าราชการประจำทุกคน ซึ่งต่างกับสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ศิลปินมิได้เป็นข้าราชการประจำ และผู้ที่เล่นละครในสำนักวังอื่น ๆ นั้น ก็มีได้เป็นข้าราชการ นับว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อเหล่าศิลปินอย่างยิ่ง

กองเครื่องสายฝรั่ง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีฝรั่งชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อและรับราชการในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเกิดลัทธินิยมล่าอาณานิคมในแถบภูมิภาคเอเชีย ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ชาติตะวันตกหวังจะได้เป็นเมืองขึ้นเพื่อผลประโยชน์ในทรัพยากรและการเผยแพร่สินค้า วัฒนธรรม ศาสนา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเร่งฟื้นฟูระบบการปกครอง การเมือง ให้ทันสมัย เพื่อรับรู้วิทยาการใหม่ ๆ ของโลก เช่น ระบบการใช้อาวุธ ระบบฝึกทหาร ระบบการแต่งตั้งเสนาบดี ฯลฯ นอกจากนั้นยังทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาในทวีปยุโรป เพื่อให้มีโลกทัศน์กว้างขวางและนำความรู้มาบริหารประเทศ

⁴⁶กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ศิลปศึกษา วิชาสังคีตไทย 1, หน้า 69-70.

ในเมื่อประเทศไทยเวลานั้นยังไม่พร้อมที่จะเป็นศัตรูกับชาติตะวันตก เพราะความเจริญทางวิทยาศาสตร์ของไทยยังด้อยกว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงใช้พระราชบายผูกมิตรกับชาติเหล่านั้น โดยเสด็จไปเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศใน ยุโรป และยอมรับให้ชาวตะวันตกเข้ามาทำมาหากิน หรือเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมได้ดังเช่น เคย มีคณะละครร้องของฝรั่งเข้ามาเปิดการแสดงในกรุงเทพฯ หรือเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จกลับจากประพาสยุโรป ก็มีละครพูดภาษาอังกฤษถวายทอดพระเนตร เรื่อง The Merchant of Venice นอกจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรง พระราชทานพิมพ์ละคร เรื่อง ลิลิตนิทราชาคริต ให้สมาคม แมจิสท ไรไซเอตี นำไปแสดงละคร ด้วย⁴⁷

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น บรรดาเจ้านายที่สนาวิชาดนตรีฝรั่งได้ ว่าจ้างให้ครูฝรั่งมาสอนแตรวงให้ ดังเช่น กรมพระราชวังบวรมหาดไทย (วังหน้า) เคยจ้าง นายจาคอบ ไรต์ ชาวอเมริกัน มาสอนแตรวงให้กับกองทัพก ซึ่ง นายจาคอบ ไรต์ กล่าวถึงการ เรียนดนตรีของคนไทยว่า "คนไทยไม่ใคร่สนใจในศิลปะการดนตรีเท่าใดนัก ชอบทำกันเล่น ๆ สนุก ๆ ไป ชั่วคร่าวเท่านั้นแล้วก็ทอดทิ้งไป"⁴⁸

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต ก็มีขบวนแห่แตรวงบรรเลงด้วย ดังที่ หม่อมเจ้าวงศานุวัตร เทวกุล เล่าว่า "กระบวนแห่ พระบรมศพเคลื่อนไปตามถนนราชดำเนินตามจังหวะแตรวงบรรเลงเพลงพระยาโรสก"⁴⁹

ถึงแม้ว่าเครื่องดนตรีฝรั่งจะเข้ามาเป็นที่รู้จักของคนไทยในสมัย รัชกาลที่ 5 แล้ว แต่ในพระราชวังสราญรมย์ ซึ่งเป็นที่ประทับในสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ก็มิได้มีการเล่นเครื่องดนตรีฝรั่ง คงมีแต่วงดนตรีไทย ดังที่ มนตรี ตราโมท เล่าว่า "เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรม

⁴⁷ ทรงศักดิ์ ปรากฏวัฒนากุล, การละครไทย (กรุงเทพมหานคร: อมรการพิมพ์, 2535), หน้า 139.

⁴⁸ พระเจนดุริยางค์, "บันทึกความทรงจำของพระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) ชีวิตประวัติของข้าพเจ้า," ใน 110 ปี ศาสตราจารย์ พระเจนดุริยางค์ ผู้วางรากฐานดนตรี สากลของไทย (กรุงเทพมหานคร: เอรวิณการพิมพ์, 2536), หน้า 28.

⁴⁹ การเปลี่ยนแปลงและประเพณีของไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: พระจันทร์, 2511), หน้า 3.

รอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ประทับอยู่ ณ วังสราญรมย์ นั้น เครื่องบันเทิงมีแต่วงเครื่องสายไทยกับวงปี่พาทย์เท่านั้น"⁵⁰

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์แล้ว และทรงก่อตั้งกรมมหรสพสืบต่อมาจากสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ให้รวมกรมต่าง ๆ ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น เวลานั้นเครื่องดนตรีฝรั่งประเภทเครื่องสาย ยังไม่แพร่หลายสำหรับคนไทย มีผู้นิยมเล่นบ้างในหมู่เพื่อนฝูง และไม่ได้บรรเลงเป็นอาชีพ พระยาประสิทธิ์ศุภการ (ม.ล. เพื่อ พึ่งบุญ) ข้าราชการมหาดเล็กในพระองค์ได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจัดตั้งกองเครื่องสายฝรั่งหลวงขึ้นเป็นกองหนึ่งในกรมมหรสพ เมื่อวงเครื่องสายฝรั่งไปบรรเลงที่ใด จะมีฝรั่งไปฟังกันมากที่นั้น⁵¹ ดังที่ได้มีการบันทึกไว้ว่า "ทรงมีพระกระแสรับสั่งให้กรมมหรสพจัดสถานที่ขึ้นแห่งหนึ่งให้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจแก่ประชาชนนบวงไทยและชาวต่างประเทศ ณ มุมสนามเสื่อป่า ริมลานพระบรมรูปทรงม้าตรงข้ามสวนมิสกวัน"⁵²

ปี พ.ศ. 2456 กรมมหรสพได้ว่าจ้างครูฝรั่งมาสอนดนตรีเครื่องสาย โดยให้นักดนตรีปี่พาทย์ไทยไปฝึกเรียน แต่การเรียนการสอนก็เป็นไปอย่างซลุกซลัก เนื่องจากพูดกันไม่รู้เรื่อง ในที่สุดครูฝรั่งก็ลาออกไป

ต่อมากรมมหรสพได้จ้างครูฝรั่งชาวอิตาลีเรียนมาอีกผู้หนึ่ง ชื่อ นายอัลเบอร์โต นาซารี มาสอนให้จนเป็นผลสำเร็จ แต่เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 นาซารีถูกเรียกตัวกลับไปประจำการที่อิตาลี เสร็จสงครามก็ได้มาเมืองไทยอีกครั้ง และรับราชการที่กองตรวจ กองทัพบก จนสิ้นชีวิต วงเครื่องสายฝรั่งหลวงก็ขาดคนดูแลและสลายตัวไปในที่สุด

⁵⁰มนตรี ตรีภม, "กรมมหรสพ," ใน อนุสรณ์งานฌาปนกิจ นายประวิทย์ บัณฑรัตน์ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2522, หน้า 152.

⁵¹ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก มหาเสวกเอก เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล.เพื่อ พึ่งบุญ) 26 ธันวาคม 2510 (พระนคร: พระจันทร์, 2510), หน้า 52.

⁵²พระเจนดุริยางค์, "บันทึกความทรงจำของพระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) ชีวิตประวัติของข้าพเจ้า," ใน 110 ปี ศาสตราจารย์ พระเจนดุริยางค์ ผู้วางรากฐานดนตรีสากลของไทย, หน้า 91.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริที่จะรื้อฟื้นวงดนตรีเครื่องสายฝรั่งขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง จึงมีพระราชดำริว่า หากได้บุตรชายครูดนตรีฝรั่งคนเก่าของกองทัพบก ซึ่งรับราชการอยู่ในกรมรถไฟหลวงมา ก็อาจแก้ไขดนตรีวงนี้ให้คืนดีขึ้นได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นาย ปีเตอร์ ไรต์ บุตรชาย นายจาคอบ ไรต์ มารับราชการ

นายปีเตอร์ ไรต์ รับราชการในกรมมหรสพตั้งแต่วันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2460 ด้วยความอุตสาหะวิริยะ ทำให่วงเครื่องสายฝรั่งหลวงเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ปี พ.ศ. 2463 จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นปลัดกรม ซึ่งแต่เดิมมีพระนนทพิทยพิลาศ (เอวัน วาระศิริ) ซึ่งต่อมาเป็นพระยาวาระศิริราชเสนี เคยเป็นปลัดกรมอยู่ก่อน ปี พ.ศ. 2465 นายปีเตอร์ ไรต์ ได้รับบรรดาศักดิ์เป็น พระเจนดุริยางค์ เปลี่ยนชื่อเป็นภาษาไทยว่า บิทธิ วาทยะกร ได้ควบคุมวงเครื่องดนตรีฝรั่งและเป็นผู้เรียบเรียงทำนองเพลงชาติที่ร้องอยู่ทุกวันนี้⁵³

นอกจากนี้ยังมีผลงานประพันธ์ทำนองเพลงที่ใช้ในวงการศิลปะการละคร ดังตัวอย่างเช่น

ทำนองเพลงกฤดาภินิหาร ใช้ประกอบการแสดงนาฏศิลป์ ในชุดระบำเทพบุตรนางฟ้า นอกจากจะบรรเลงด้วยวงปี่พาทย์แล้ว ท่านยังเรียบเรียงเสียงประสานเป็นแบบสากลเหมาะสำหรับเป็นเพลงเบ็กรวง เป็นที่นิยมมาจนทุกวันนี้

ทำนองเพลงศรีอยุธยา ประกอบการแสดงละคร เป็นเพลงไตเติลของคณะเชนย์รัชดา

ทำนองเพลงประกอบภาพยนตร์ เรื่อง พระเจ้าช้างเผือก โดยใช้เพลงไทยหลาย ๆ เพลง มาเรียบเรียงประสานแบบสากล

ทำนองเพลงแบคกราวน์ภาพยนตร์ทหารอากาศ เรื่อง บ้านไร่นาเรา ฯลฯ

พระเจนดุริยางค์ ได้เขียนเล่าถึงการดนตรีในสมัยรัชกาลที่ 6 ว่า

...ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้านี้ ศิลปกรรมการดนตรีทั้งไทยและสากล ได้ก้าวหน้าขึ้นสู่ความเจริญเป็นอันมาก เพราะนอกจากวงดุริยางค์สากลส่วนพระองค์แล้ว

⁵³สุกรี เจริญสุข, เพลงชาติ (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2532), หน้า 37.

แตรวางของกองทัพบกก็ดี ของกองทัพเรือและของกรมรักษาวังก็ดี ก็ได้เจริญรอยตาม
 ขึ้นไปด้วย ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นสมัยที่ศิลปกรรม
 ทุก ๆ สาขา เจริญรุ่งเรืองอย่างน่าภาคภูมิใจยิ่ง...⁵⁴

เห็นได้ว่า วงเครื่องสายฝรั่งเริ่มมีความนิยมแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 6
 และเป็นที่ยอมรับเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน

อีกสิ่งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตา
 ต่อพสกนิกรชาวไทย และเป็นแบบอย่างมาถึงปัจจุบัน คือ ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้กรมมหรสพ
 จัดสถานที่ ณ มุมสนามเสือป่า ริมนานพระบรมรูปทรงม้า ตรงข้ามสวนมิสกวัน โดยจัดสร้างเป็น
 กระจังมณฑล ขนาดใหญ่ทรงหกเหลี่ยม เพื่อใช้เป็นที่ตั้งวงดนตรีบรรเลงในทุก ๆ วันอาทิตย์
 ระหว่างฤดูหนาวกับฤดูร้อน เริ่มบรรเลงเวลา 17.00 น. ไปจนถึงเวลา 19.00 น. ให้
 ประชาชนได้มาชมพักผ่อนหย่อนใจ มีวงดนตรีไทยสลับกับวงดนตรีเครื่องสายฝรั่งหลวง ผลักกัน
 บรรเลงวงละอาทิตย์ มีการจัดโต๊ะเก้าอี้ ไว้ให้ประชาชนเข้าไปนั่งชมดนตรี และรับประทานอาหาร
 เบา ๆ พระองค์พระราชทานนามสถานที่นี้ว่า "กาแชนร์สิงห์" มีชาวไทยและชาวต่างประเทศนิยม
 พากันเข้าฟังประมาณ 300-400 คน เป็นประจำ การบรรเลงดนตรีแบบนี้ได้กลายมาเป็นต้นแบบ
 ของการบรรเลงดนตรีสำหรับประชาชน ณ สังกัดศาลา ที่กรมศิลปากร จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีมา
 จนถึงปัจจุบัน⁵⁵ รวมทั้งรายการ "ดนตรีในสวน" ที่กรุงเทพมหานคร จัดขึ้นเป็นประจำ ณ สวน
 ลุมพินี

กล่าวได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนับสนุนนาฏศิลป์
 และดนตรี เพื่อธำรงศิลปวัฒนธรรมของชาติ ถึงแม้ว่าพระองค์จะทรงใช้ให้ศิลปินเหล่านี้สร้างสรรค์
 ความสุขในราชสำนัก แต่พระองค์ก็ได้ทรงพระเกษมสำราญเพียงส่วนพระองค์ หากแต่ทรง
 พระเมตตากรูณาจัดเวทีการแสดงสำหรับประชาชนได้มาพักผ่อนหย่อนใจอีกด้วย และที่เหนือสิ่งอื่นใด

⁵⁴พระเจนดุริยางค์, "บันทึกความทรงจำของพระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร)
 ชีวิตประวัติของข้าพเจ้า," ใน 110 ปี ศาสตราจารย์ พระเจนดุริยางค์ ผู้วางรากฐานดนตรี
 สากลของไทย, หน้า 30.

⁵⁵เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

เชื่อว่า พระองค์จะต้องทรงมีพระราชบายในการทรงใช้ศิลปะด้านนี้เป็นเครื่องมือเสนอแนะระบบการปกครอง การเมืองของประเทศ ซึ่งจะได้กล่าวถึงความสำคัญในบทต่อไป

โอกาสนี้ขออัญเชิญละครพระราชนิพนธ์ เรื่อง เวนิส วาณิช มีข้อความที่ยกย่อการดนตรีเป็นอมตะ มาจนทุกวันนี้

ชนาโคมมีดนตรีการ
ในสันดานเป็นคนชอบกลนัก
อีกใครฟังดนตรีไม่เห็นเพราะ
เขานั้นเหมาะคืดขบถอัปลักษณ์
หรืออุบายมุ่งร้ายฉมังนัก
มโนหนักมีคิ้วเหมือนราตรี
และดวงใจย่อมดำสกปรก
ราวรกขนเช่นกล่าวมานี้
ไม่ควรวิครวใจในโรกลน
เจ้าจงฟังดนตรีเถิดชื่นใจ

กรมช่างมหาดเล็ก

เนื่องจากการแสดงมหรสพทุกประเภท จำเป็นต้องอาศัยบรรดาช่างประดิษฐ์อุปกรณ์การแสดง เช่น บันหูน เจียนลายปิดทอง ทำหน้าฉาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้กรมช่างมหาดเล็กเข้าไปสังกัดกรมมหรสพด้วย ดังปรากฏในสำเนาหนังสือของกรมราชเลขาธิการ ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2456 ถึงพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ แทนอธิบดีกรมมหาดเล็ก มีพระบรมราชโองการให้กรมช่างมหาดเล็กไปสมทบชั้นในกรมมหรสพ และให้พระยาประสิทธิ์ศุภการเป็นผู้บัญชาการกรมมหรสพ⁵⁶

⁵⁶ กจช. ม.ร.6 ศ.2/9 เรื่อง สำเนาหนังสือของกรมราชเลขาธิการถึงพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2456.

เมื่อตั้งกรมช่างมหาดเล็กแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยานุศาสน์จิตรกรเป็นเจ้ากรม ส่วนเจ้ากรมมหรสพก็ได้ทรงแต่งตั้งใหม่ตามสำเนาของกรมราชเลขาธิการตั้งที่กล่าวไว้ข้างต้น คือ ให้พระยาประสิทธิ์ศุภการ (ม.ล.เพ็ญ พึ่งบุญ) เป็นเจ้ากรม พระยาประสิทธิ์ศุภการนี้ต่อมาได้บรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยารามราฆพ ซึ่งจะมีบทบาทในหัวข้อต่อไป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการที่เป็นช่างในกรมมหรสพ โดยทรงพระอักษรด้วยลายพระราชหัตถ์ ซึ่งผู้วิจัยจะแยกแยะราชทินนามตามงานช่างเฉพาะตัวดังต่อไปนี้

กรมช่างมหาดเล็ก

พระยานุศาสน์จิตรกร	จางวาง
หลวงอนุสรจิตราคม	ช่างเขียน
หลวงอนุกรมจิตรายน	ช่างเขียน
ขุนวิมลจิตรการ	ช่างเขียน
ขุนวิศาลจิตรกรรม	ช่างเขียน
หลวงเทพลักษณ์เสชา	ช่างเขียน
หลวงเทพาทิจิตร	ช่างเขียน
ขุนเจนจิตรยง	ช่างเขียน
ขุนจงจิตรกร	ช่างเขียน
ขุนประสมสีสมาน	ช่างเขียน
ขุนประสานเบญจรงค์	ช่างเขียน
ขุนบรรจงลายเลิศ	ช่างเขียน
ขุนบรรเจิดลายลักษณ์	ช่างเขียน

นามบรรดาศักดิ์พระราชทานนี้ ทรงประดิษฐ์คิดค้นให้เป็นนามคล้องจองกันเพื่อสะดวกในการจดจำ และมีความหมายอยู่ในชื่อนั้นว่า เป็นผู้มีความสามารถทางวาดเขียน ลงสี ดังเช่น คำว่า จิตร แปลว่า การวาด เลขา แปลว่า เขียน ดังนั้นชื่อของข้าราชการกลุ่มนี้ จึงมีคำดังกล่าวแสดงความหมายไว้ด้วย เช่น นามว่า

พระยาอนุศาสน์จิตรกร หมายถึง ผู้สั่งสอนวิชาการวาดภาพ
 พระยาอนุสรจิตราคม หมายถึง ผู้ระลึกถึงภาพวาด
 หลวงเทพลักษณ์เลขา หลวงเทพาทิจิตร หมายถึง ผู้เขียนภาพ

เทวดาได้อย่างสวยงาม

ในกลุ่มช่างเขียนจะรวมช่างสีที่ลงสีในภาพเขียนด้วย เช่น
 ขุนประสมสีสมาน หมายถึง ผู้ประสมสีได้กลมกลืนกัน
 ขุนประสานเบญจรงค์ หมายถึง ผู้มีความสามารถระบายสีทั้ง

ห้าสีได้อย่างสวยงาม

หลวงสรลักษณ์ลิขิต	ช่างแผนกรูปฉาย
หลวงสาทิศเลขา	ช่างแผนกรูปฉาย
ขุนฉายาสาทิศกร	ช่างแผนกรูปฉาย
ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์	ช่างแผนกรูปฉาย

แผนกช่างถ่ายภาพ มีคำว่า สาทิศ แปลว่า เหมือน คำว่า ลิขิต แปลว่า เขียน สมัยนั้นเริ่มมีการเขียนภาพคนเหมือน ดังนั้น หลวงสรลักษณ์ลิขิต หลวงสาทิศเลขา ต้องมีความสามารถเขียนภาพคนเหมือนได้หรือถ่ายรูปคนตัวจริงได้ ส่วน ขุนฉายาสาทิศกร หมายถึง ช่างถ่ายรูปผู้มีฝีมือ ขุนสุนทรสาทิศลักษณ์ หมายถึง ผู้ถ่ายรูปได้อย่างสวยงาม

หลวงลักษณฉิมพการ	ช่างปั้น
ขุนชาณฉิมพกิจ	ช่างปั้น

แผนกช่างปั้น มีคำว่า ฉิมพ์ แปลว่า การถ่ายภาพแบบ ดังนั้น หลวงลักษณฉิมพการ หมายถึง ผู้ถ่ายแบบรูปวงรีออกมา ส่วน ขุนชาณฉิมพกิจ หมายถึง ผู้มีหน้าที่ถ่ายแบบได้อย่างชำนาญ

ขุนสลับสีสวรรค์	ช่างทำหน้าจีน
ขุนสรรสีวิลาส	ช่างทำหน้าจีน
ขุนชาติบรรจง	ช่างทำหน้าจีน
ขุนรงค์บรรเจิด	ช่างทำหน้าจีน

ช่างทำหน้าเรือน มีคำว่า ชาด รงค์ ซึ่งแปลว่า สี ดังนั้น
 ขุนสลัปสีสุวรรณค์ หมายถึง ผู้ใช้สีหลากหลายสีสร้างความสวยงาม
 ขุนสรรสีวิลาส หมายถึง ผู้เลือกสีได้อย่างงดงาม
 ส่วน ขุนชาติบรรจง และ ขุนรงค์บรรเจิด หมายถึง ผู้ใช้สีได้อย่าง

ประณีตสวยงาม

ขุนจำลองศุภลักษณ์	ช่างสลัก
ขุนสลักศุภเลิศ	ช่างสลัก
ขุนประเสริญหัตถกิจ	ช่างสลัก
ขุนประสิทธิ์หัตถการ	ช่างสลัก

แผนกช่างสลัก มีคำว่า จำลอง แปลว่า ถอดแบบ หัตถกิจ แปลว่า

งานฝีมือ ดังนั้น

ขุนจำลองศุภลักษณ์	หมายถึง	ผู้ถอดแบบได้สวยงาม
ขุนประเสริญหัตถกิจ	หมายถึง	ผู้มีฝีมือเป็นเลิศ
ขุนประสิทธิ์หัตถการ	หมายถึง	ผู้ใช้ฝีมือด้วยความชำนาญ

ขุนชำนาญรักต์ประการ	ช่างรักต์
ขุนชำนาญรักต์ประภิต	ช่างรักต์
ขุนปิติรักต์ประกอบ	ช่างรักต์
ขุนชอบรักต์ประการ	ช่างรักต์ ⁵⁷

คำว่า รักต์ น่าจะเป็นคำเดียวกับคำว่า รัก ซึ่งหมายถึง ยางไม้สีดำ
 แผนกช่างรักต์ มีหน้าที่ ทายางรักปิดทองลวดลายหัวเรือน ดังนั้น

ขุนชำนาญรักต์ประการ ขุนชำนาญรักต์ประภิต หมายถึง ผู้มีความ
 ชำนาญทำลวดรักปิดทอง เป็นต้น

⁵⁷ทำเนียบข้าราชการมหาดเล็กและกรมชั้น หอวชิราวุธานุสรณ์. (อัคราเนนา).

ช่างฝีมือในกรมช่างมหาดเล็กนั้น ต่างช่วยกันสร้างสรรค์งานศิลปะอัน
ประณีต แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า เมื่อสิ้นยุคสมัยรัชกาลที่ 6 กรมมหรสพได้ถูกยุบไปในสมัยรัชกาลที่ 7
งานศิลปวัตถุเหล่านี้ไม่มีคนดูแลรักษา ดังที่ ธนิต อยู่โพธิ์ เล่าว่า

...ไม่มีใครเอาใจใส่ต่อพัสดุข้าวของเครื่องใช้ของหลวง คงปล่อยทิ้งไว้ตาม
ยถากรรม จึงเป็นช่องทางแก่ผู้ถือโอกาสหยิบฉวยได้สะดวก ท่านอีกผู้หนึ่งเล่าว่า
ของที่มีค่าทางศิลปะ แต่ไม่มีค่าทางวัตถุ เช่น หัวหุ่นชุดคว้านภายในกะโหลกบางดีและ
เขียนด้วยช่างฝีมือเยี่ยม ทำด้วยฝีมือประณีตงดงาม ก็กองทิ้งไว้กลางถ้ำเคลื่อนจนพวก
เด็ก ๆ เอาไปเตะกันเล่นต่างลูกยาง ไม่มีใครเก็บ ไม่มีใครห้ามปราม เพราะต่าง
คนต่างก็รู้สึกว่ามันดำนานหนักหนาที่ ใครก็ไม่ห้ามใครได้ ศิลปวัตถุฝีมือดี ๆ และพัสดุ
ข้าวของเครื่องใช้ของหลวงจึงสูญสลายไปเสียในระยะนั้นมากมาย เป็นที่น่าเสียดาย
ยิ่ง... 58

โดยทั่วไปแล้วเครื่องแต่งกายโขนละครของเก่าประเภทศิระษะยักษ์ ลิง นั้น
จะทำด้วยหุ่น ดินลายรัก ปิดทองคำเปลว เขียนลายสีธรรมชาติ ปัจจุบันมักจะติดลายด้วยปูน
ปิดทองเค เขียนลายสีสังเคราะห์ ซึ่งจะแตก บิ่น ลอก ได้ง่าย หรือเครื่องประดับประเภทโลหะ
เช่น กรอบหน้าชฎา ทับทรวง กำไลมือ จะใช้เงินแท้ ดีเป็นแผ่นฝังพลอย แต่ปัจจุบันใช้แผ่น
อลูมิเนียมชุบเงิน จึงมักจะแดงและแตกหักง่าย ถ้ามีการรักษาเครื่องโขนละครของดั้งเดิม จะ
เป็นศิลปวัตถุที่มีค่ายิ่ง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่
26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ยุบเลิกกรมมหรสพ
เพื่อตัดทอนรายจ่ายของสำนักพระราชวัง ธนิต อยู่โพธิ์ ได้เล่าถึงความรู้สึกของข้าราชการกรม
มหรสพเวลานั้นว่า

...เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว ศิลปทางโขนละครคนก็
ตกต่ำทันที ทั้งในด้านจิตใจของศิลปินและในด้านศิลปวัตถุ ท่านผู้เคยเป็นข้าราชการ
ในกรมมหรสพสมัยนั้น เล่าความรู้สึกส่วนตัวว่า หวัง และเข้าใจว่าบรรดาข้าราชการ

⁴58 ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะละคอนรำหรือคุ่มีอนาฏศิลป์ไทย, หน้า 87.

คนอื่นก็คงรู้สึกอย่างเดียวกันว่า เวลานั้นรู้สึกว่าหมดที่ฟังเสมือนบิดาบังเกิดเกล้า ผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวตายจากไป พ่อข่าวสวรรคตผ่านไปไม่กี่วัน ก็ได้ยินข่าวที่ทางการจะยุบเลิกกรมมหรสพ บรรดาข้าราชการในกรมต่างก็เตรียมตัวอพยพ ออกจากที่พักของหลวงซึ่งพระราชทานให้อยู่ ต่างก็เก็บรวบรวมแต่ข้าวของ เครื่องใช้ส่วนตัว หันหน้าปรับทุกข์กันว่า ต่อไปจะไปอยู่ที่ไหนและจะทำมาหากิน กันอย่างไร ที่ใครมีญาติพี่น้อง มีบ้านช่องอยู่ภายนอกก็อพยพออกไปพักพิงอยู่ไปก่อน ผู้ที่ไม่มีก็จำต้องสืบเสาะแสวงหาและจำต้องพักอยู่ในที่เดิมไปก่อน ต่างรู้สึกเป็น บ้านแตกสาแหรกขาดไปตาม ๆ กัน...⁵⁹

กรมมหรสพที่เคยรุ่งเรืองในอดีต จึงสิ้นสภาพลงแต่เพียงนี้

กรมมหาดเล็ก

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตั้งกรมมหาดเล็ก ซึ่งวิวัฒนาการมาจาก "ทหารมหาดเล็กไล่กา" กล่าวคือ เป็นมหาดเล็กเด็ก ๆ มีหน้าที่คอยไล่กา ที่บินมารบกวนในเวลาทรงบาตร ทหารมหาดเล็กไล่กาส่วนใหญ่เป็นบรรดาพระเจ้าน้องยาเธอที่ ทรงพระเยาว์และประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวัง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นครองราชย์ระยะแรกนั้น ได้มีขุนนางข้าราชการ ผู้ดีมีตระกูล ถวายบุตรหลานเป็นมหาดเล็ก เมื่อรวมกับจำนวนมหาดเล็กเดิมก่อนครองราชย์ ทำให้จำนวนมหาดเล็กมีเพิ่มมากขึ้นเกินความต้องการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คัดเลือกมหาดเล็กที่อยู่ในวัยหนุ่มประมาณ 20 คน ให้ ฝึกวิชาทหารตามแบบยุโรป เพื่อให้ทหารมหาดเล็กไล่กาที่รับเข้ามาใหม่และมหาดเล็กเดิมได้รับการศึกษา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งโรงเรียนมหาดเล็กขึ้นในพระบรมมหาราชวัง โดยมี พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารียงกูร) เมื่อครั้งยังเป็นหลวงสารประเสริฐ เป็นอาจารย์ สอนภาษาไทย และทรงจ้าง นายฟรานซิส จอร์จ เบตเตอร์สัน เป็นครูสอนภาษาอังกฤษใน โรงเรียน ปรากฏว่า มีจำนวนทหารมหาดเล็กเข้าศึกษาเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทหารมหาดเล็ก

⁵⁹ ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะคอนราหรือคู่มืออนุศิลป์ไทย, หน้า 87.

เหล่านี้มีหน้าที่ผลิตเปลี่ยนอยู่เวรประจำรักษาพระองค์ ได้รับพระราชทานเครื่องแบบและเงินเดือน⁶⁰ เป็นกรมในพระราชสำนัก ทำหน้าที่เป็นทหารรักษาพระองค์ ต่อมาเมื่อพระบรมราชโองการให้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกองทัพก พระราชทานนามว่า กรมทหารราบที่ 1 รักษาพระองค์ กรมทหารมหาดเล็ก จึงต่างกรมกับกรมมหาดเล็กหลวงและทำหน้าที่ต่างกัน⁶¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนมหาดเล็กหลวงขึ้นในกรมมหาดเล็ก เมื่อ พ.ศ. 2442 เพื่อให้ นักเรียนที่ถวายตัวเป็นมหาดเล็กมีโอกาสเข้าเฝ้าและได้ศึกษาขนบธรรมเนียมในราชสำนักพร้อมกับความรู้เบื้องต้น สำหรับข้าราชการพลเรือนในกระทรวงต่าง ๆ แล้วให้ไปสำรองราชการอยู่ตาม กระทรวงที่นักเรียนผู้นั้นมีความถนัดตามสาขาวิชา⁶²

ขณะเดียวกันนั้น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร ประทับอยู่ ณ พระราชวังสราญรมย์ ทรงมีมหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดเป็นการส่วนพระองค์ ดังเช่น ม.ล. เพื่อ พึ่งบุญ อายุ 13 ปี สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร โปรดส่งให้ไปเรียนที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวงนี้ด้วย⁶³

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงอุปการะเลี้ยงดูเด็กต่าง ๆ ไว้ประมาณ 30 คน โดยเด็กเหล่านี้จะได้รับพระราชทานเครื่องอุปโภค บริโภค และการศึกษา มีอาหารรับประทานวันละ 3 เวลา คือ เช้า กลางวัน เย็น มีเงินได้รับประจำอย่างต่ำเดือนละ 5 บาท อย่างสูงเดือนละ 30 บาท⁶⁴ พระองค์ทรงฝึกฝนให้เด็กเหล่านี้มีความคิดอ่าน

⁶⁰ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (พระนคร: ศิลปาบรรณาการ, 2514), หน้า 242.

⁶¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต (พระนคร: คลังวิทยา, 2517), หน้า 460.

⁶² หม่อมมรดรุณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), "โรงเรียนในพระบรมราชูปถัมภ์," สารานุกรมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2(2524): 530.

⁶³ ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก มหาเสวกเอก เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล. เพื่อ พึ่งบุญ), หน้า 1.

⁶⁴ จดหมายเหตุรายวันในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าชวลิต เกษมสันต์ 1 สิงหาคม 2517 (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2517), หน้า 2.

วิชาชีพปัญญา ความสามารถในการทายข้อความหรือปัญหา โดยทรงสอนให้เด็กเล่นดัมบี้ แครมโบ (Dumb Crambo) ซึ่งผู้เล่นจะต้องมีความรู้กว้างในเรื่องนิยาย โจน ละคร แล้วนำมาเล่นเป็นละครปริศนา และด้วยเหตุที่มีการเล่นเช่นนี้อยู่เสมอจึงทำให้เด็กมหาดเล็กทุกคนมีความกล้าในการแสดงออก เมื่อมีประสบการณ์จึงร่วมกันแสดงโชนบ้าง ละครบ้าง แล้วแต่โอกาส ซึ่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงพระกรุณาติชมและสั่งสอนหลักเกณฑ์ต่าง ๆ จนผู้แสดงมีความชำนาญออกแสดงได้อย่างคล่องแคล่ว

ครั้งหนึ่ง ม.ล. พัน พึ่งบุญ พวมหาดเล็กรุ่นเยาว์ไปเที่ยวงานประจำปี ที่ภูเขาทอง พบร้านจำหน่ายหัวโชน เครื่องเล่นละคร จึงพากันซื้อมาเพื่อใส่เล่นโชน ซึ่งแต่เดิมเล่นกันโดยไม่มีหัวใส่ เมื่อกลับจากงาน พวมหาดเล็กพากันเล่นโชนตอนสี่กั๊กอินทรีอย่างสนุกสนาน จนไม่ได้ยินเสียงสัญญาณตรารถพระที่นั่งของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งทรงเสด็จสิ้นพระราชภารกิจแล้วเสด็จฯ กลับเข้าวัง พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นเด็ก ๆ เล่นโชนก็พอพระราชหฤทัย นับจากวันนั้นไม่นานก็โปรดให้ขอครูโชนมาจากเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เพื่อฝึกซ้อมให้ โดยซ้อมโชนหลังจากที่เสวยพระกระยาหารค่ำแล้ว โชนตอนแรกที่นำออกแสดง คือ ตีกลุ่กมกรรณ⁶⁵ นับว่าเป็นก้าวแรกที่มหาดเล็กส่วนพระองค์มีความเกี่ยวข้องกับกรมหรสพจนเจริญรุ่งเรืองในเวลาต่อมา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานอธิบายว่า มหาดเล็ก คือ ผู้รับใช้พระราชฯ หรือเจ้านาย และใกล้ชิดพระองค์ เจ้านายยิ่งกว่าผู้อื่น ดังนั้นผู้ที่เป็นมหาดเล็กจึงจำต้องเลือกสรรผู้ที่ไว้วางพระราชหฤทัยได้⁶⁶

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคัดเลือกมหาดเล็กด้วยวิธีการที่กว้างขวางยิ่งขึ้น มิได้จำกัดเฉพาะบุตรหลานผู้ดีมีตระกูล หากแต่จะคัดเลือกบุคคลจากครอบครัวต่าง ๆ กัน ดังที่ จมื่นอมรตรรุณารักษ์ กล่าวว่

⁶⁵ลิขิต สารสนอง (ชีพ บุนนาค), "สราญรมย์, พระราชวังและพระราชอุทยาน," สารานุกรมในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว 2 (2524): 822.

⁶⁶"พระบรมราชโองการ เรื่อง มหาดเล็ก," เรื่องมหาดเล็ก พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก นายกรการประชา (บุญเกิด สุตันตานนท์) 4 พฤศจิกายน 2517, (กรุงเทพมหานคร: พระจันทร์, 2517), หน้า 90.

- ...บางคนก็เป็นเชื้อจีนลูกจีน บางคนก็เป็นลูกคนธรรมดาตามบ้านนอกติดตามมากับ กองลูกเสือ บางคนก็เป็นลูกหลานชาวบักซ์ไต้ บางคนก็ติดตามหลัง ข้าราชการ ผู้ใหญ่เข้ามา บางคนก็เป็นบุตรหลานของข้าราชการที่เป็นคนสำคัญที่ทรงรำลึกถึง
- คุณงามความดีของเขา แต่ส่วนใหญ่จะคิดมาจากนักเรียนมหาดเล็กหลวงที่สอบไล่ได้ มีชยมบริบูรณ์เพียงปีละสองสามคน...⁶⁷

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับเด็กมาจากชน สามัญหรือในที่ห่างไกล อาจเนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์จะฝึกคนรุ่นใหม่ให้มีโอกาสได้ ถวายความจงรักภักดี และเป็นที่ยอมรับในหมู่ประชาชนทั่วไปว่า พระองค์มิได้ห่างเหินจากราษฎรสามัญ ทรงเล็งเห็นความสำคัญเช่นเดียวกับเชื้อพระวงศ์และข้าราชการสำนัก

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัดระเบียบยศชั้น บรรดาศักดิ์มหาดเล็ก แบ่งได้ 3 ชั้น ดังนี้

ตรี	ตำแหน่งจ่า	ชั้นที่ 1	เอก โท ตรี ตำแหน่งจางวาง
ตรี	มหาดเล็กพิเศษ	ชั้นที่ 2	เอก ตำแหน่งหัวหมื่น โท ตำแหน่งหลวงนายเวร
		ชั้นที่ 3	เอก ตำแหน่งหุ้มแพร โท ตำแหน่งนายรอง

ตำแหน่งมหาดเล็กมีศักดิ์เทียบเท่าข้าราชการพลเรือนและข้าราชการ ทหารบก ดังนี้

นายพลในกองทัพบก	ชั้นที่ 1	จางวางเอก เทียบเท่า มหาอำมาตย์เอก หรือ
นายพลในกองทัพบก		จางวางโท เทียบเท่า มหาอำมาตย์โท หรือ

⁶⁷ จมื่นอมรรตธรรักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), ดุสิตธานีเมืองประชาธิปไตยของพระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระนคร: cursa, 2513), หน้า 331.

	จางวางตรี เทียบเท่า มหาอำมาตย์ตรี หรือ
นายพลในกองทัพบก	
	ชั้นที่ 2 เอก หัวหมื่น เทียบเท่า อำมาตย์เอก หรือ
นายพันเอกในกองทัพบก	
	โท นายเวร เทียบเท่า อำมาตย์โท หรือ
นายพันโทในกองทัพบก	
	ตรี จ่า เทียบเท่า อำมาตย์ตรี หรือ นายพันตรีใน
กองทัพบก	
	ชั้นที่ 3 เอก หุ้มแพร เทียบเท่า รองอำมาตย์เอก หรือ
นายร้อยเอกในกองทัพบก	
	โท นายรอง เทียบเท่า รองอำมาตย์โท หรือ
นายร้อยโทในกองทัพบก	
	ตรี มหาดเล็กพิเศษ เทียบเท่า รองอำมาตย์ตรี
หรือ นายร้อยตรีในกองทัพบก	
	มหาดเล็กยาม เทียบเท่า ราชบุรุษ หรือ ชั้นประทวน

นอกจากมหาดเล็กจะได้รับบรรดาศักดิ์ในกรมมหาดเล็กแล้ว ยังมีศักดิ์ เทียบเท่าตำแหน่งข้าราชการในราชสำนัก ดังนี้

ชั้นที่ 1	เอก	โท	ตรี	เทียบเท่า	มหาเสวก
ชั้นที่ 2	เอก	โท	ตรี	เทียบเท่า	เสวก
ชั้นที่ 3	เอก	โท	ตรี	เทียบเท่า	รองเสวก

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า มหาดเล็กในกรมมหาดเล็กได้รับการยกย่องมี ยศศักดิ์เทียบเท่าข้าราชการทั่วไป⁶⁸

ดังที่กล่าวมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจัด ตั้งคณะโขนสมัครงเล่นในพระราชวังสราญรมย์ เมื่อครั้งยังพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรม

⁶⁸ กจช. เอกสาร ร.6 ว2/2 เรื่อง ประกาศเพิ่มเติมเครื่องแต่งตัวข้าราชการใน พระราชสำนัก.

โรธสาริราช สยามมกุฎราชกุมาร ครั้นพระองค์เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติแล้ว พระองค์ก็ทรงให้การสนับสนุนตั้งคณะโรชนขึ้นในราชสำนักเพราะมีมหาดเล็กเป็นตัวโรชนอยู่แต่เดิม แม้จะทรงส่งมหาดเล็กเหล่านี้ไปเรียนหนังสือ ก็โปรดให้มาฝึกซ้อมโรชนโดยมีรถหลวงไปรับและส่งถึงโรงเรียนพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงพระยาพิศาลศิลปศาสตร์ (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ผู้บัญชาการโรงเรียนมหาดเล็กหลวง ลงวันที่ 8 พฤษภาคม ร.ศ. 130 มีความตอนหนึ่งว่า

...นักเรียนหลวงบางคนได้เคยฝึกหัดวิชาโรชนอยู่แล้ว ถ้าจะทิ้งเสีย ข้าก็ออกเสียตาย เพราะวิชานี้มันจะสูญอยู่แล้ว ยังมีที่หวังอยู่แต่ในพวกนี้ เพราะฉะนั้น ข้าอยากจะทำให้ได้มีโอกาสฝึกซ้อมต่อไปบ้างตามสมควร แลบางครั้งบางคราวถ้าจวน ๆ จะเล่น อาจจะต้องขอมาซ่อมผสมบ้าง การซ่อมผสมเช่นนี้ บางทีก็ต้องอยู่ติดไปบ้าง แต่คงจะไม่บ่อยนัก และข้าเข้าใจว่าเด็ก ๆ ไม้ใครจะรู้สึกอะไร เพราะเคยสังเกตมาแล้วว่า เวลาไรที่ไม่ใช่ พวกเขาก็แอบไปหลับไปงีบกันได้ ถ้าแม้จะต้องขาดในระเบียบเวลาไปบ้าง ก็คงจะมีแต่ในตอนเช้า ซึ่งเห็นจัดไว้เป็นเวลาสำหรับหัดทหารหรือหัดยิมนาสติกส้อยู่ในตัวแล้ว...⁶⁹

จากพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีความห่วงใยศิลปะประเภทโรชนซึ่งใกล้จะเสื่อมสูญ จึงทรงฝึกเด็กรุ่นใหม่คือ บรรดามหาดเล็กให้สนใจศิลปะประเภทนี้ และหันมาช่วยกันธำรงรักษาไว้ ซึ่งขณะนั้นศิลปะใหม่ ๆ จากต่างประเทศเข้ามาแพร่หลายมากขึ้น อาจทำให้เยาวชนหันไปสนใจจนลืมศิลปะดั้งเดิมของไทย การที่ทรงวางรากฐานวัฒนธรรมด้านจิตใจเด็กให้รักและรู้จักหวงแหนศิลปะประจำชาติ จึงเป็นพระราชโอบายเบื้องต้นที่จะนำไปสู่การจัดการศึกษาอย่างเป็นทางการในเวลาต่อมา

การนำเด็กมาฝึกซ้อมโรชนนี้ ทรงมีพระราชประสงค์หลัก คือ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำนักเรียนมหาดเล็กหลวงที่สมัครเข้ามาใหม่ มาฝึกซ้อมบทเป็นตัวประกอบ คือ พวกเชน ส่วนบทตัวสำคัญในเรื่อง ก็โปรดให้มหาดเล็กผู้มีฝีมือแต่เดิมแสดงตามความเหมาะสม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาต่อเด็ก ๆ และบรรดามหาดเล็กในคณะละครดึกดำบรรพ์ ทรงมีพระอารมณืขันและมีได้ถือโทษเมื่อมีผู้ทำผิดพลาด เช่น ในคราวที่ วันหนึ่ง นายประยงค์ ภมรมนตรี ซึ่งเป็นตัวพลึง ไปแอบหลับงีบ ถูกเพื่อนย่องเอา

⁶⁹ กจข. ม.ร.6 ศ/5 เรื่อง โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ลงวันที่ 14 เมษายน ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454).

หัวโขนที่วางไว้ข้างตัวไปวางไว้ห่าง ๆ พอเพลงกราวนอกขึ้น ถึงเวลาที่พระรามจะยกทัพ พวกเขนทุกคนเตรียมพร้อมออกแสดง แต่นายประยงค์ความหาหัวโขนไม่พบ จึงร้องเอะอะขึ้นว่า หมวกหาย ๆ ทุกคนไม่รู้ว่าหมวกอะไร พอทราบว่าเป็นหัวโขนก็ช่วยกันหา ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึงกับทรงพระสรวลแล้วทรงเรียกนายประยงค์ว่า "อ้ายหมวกใบใหญ่" มาตั้งแต่บัดนั้น

อีกเรื่องหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรดามหาดเล็กร่วมแสดงเป็นตัวประกอบในละครพูดสลบลำ เรื่อง วิวาหพระสมุทร โดยให้แสดงเป็นตัวพลทหารเรือ ส่วนพระองค์ท่านแสดงเป็นตัวนาวาเอกไหลอน ขณะที่กำลังซ้อมอยู่ที่นั่น ตัวพลเมืองยังไม่ออก มีนักเรียบมหาดเล็กคนหนึ่งเอาไฟพู่หรี่เจาะที่ฉาก เป็นรูเล็ก ๆ เพื่อแอบมองดูทงของคนอื่น บังเอิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จเข้าไปหลังฉาก ทอดพระเนตรเห็นมหาดเล็กผู้นั้นกำลังแอบดูอยู่ ทุกคนในที่นั้นพากันตกใจ คิดว่า จะต้องถูกลงพระราชอาญาอย่างหนัก แต่พระองค์ก็ได้ทรงเกรี้ยวกราดประการใด คงมีพระราชกระแสรับสั่งเป็นการอบรมสักครู่ใหญ่แล้วเสด็จเลยไป⁷⁰

จากประสบการณ์ที่ผู้วิจัยเคยฝึกซ้อมโขนและละครมา จะเห็นได้ว่า ในระหว่างการฝึกซ้อมนั้น จะมีการเตรียมงานมากมาย เช่น บทละคร เครื่องดนตรี ฝ่ายจัดฉาก ฝ่ายจัดเวที ฝ่ายจัดเสียง และฝ่ายรับผิดชอบตัวละคร ขณะฝึกซ้อมก็จะมีการพูดคุยสนทนากันอย่างสนิทสนมเหมือนญาติผู้ใกล้ชิดกัน มีความสุข มีความเห็นอกเห็นใจกัน สิ่งเหล่านี้อาจเป็นได้สภาพเช่นนี้คงเป็นเหมือนบรรยากาศในครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พระองค์ทรงมีความคุ้นเคยรับสั่งกับมหาดเล็กอยู่เสมอ ๆ จนเป็นที่เคารพรัก เทิดทูนแก่ผู้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท และมักจะจดจำรำลึกถึงพระกรุณาในพระองค์ท่านไม่มีวันลืม

ตามพระราชประวัตินั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดประทับอยู่ในแวดล้อมของมหาดเล็กข้าราชการที่เป็นทั้งคนรับใช้และพระสหายด้วยความใกล้ชิด ทำให้ทรงแสดงความห่วงใยบุคคลเหล่านั้น ดังพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาอมราชว่า

⁷⁰จมีนอมรรตฤณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 8, หน้า 154.

...ฉันมีความวิตกอยู่ด้วยพวกบริษัทรบรารของฉันบ้าง เพราะถ้าสิ้นฉันไปแล้ว ไม่มี
 สิ่งอะไรที่จะเป็นเครื่องบังคับให้ท่านผู้ที่จะเป็นเจ้าแผ่นดินต่อตัวฉันเสียดู อุดหนุนพวก
 บริวารของฉันต่อไปเลย และพวกบริวารฉันนั้นก็ไม่มีใครเหมือนคนอื่น ๆ เพราะเขาต้องมา
 ประจํารับใช้ฉันอยู่ ไม่มีเวลาจะได้ศึกษาให้รู้การงานใด ๆ นอกจากปฏิบัติ
 ส่วนตัว เพราะฉะนั้น จะเข้าไปรับราชการในที่อื่น ๆ ก็คงจะไม่สะดวกนัก...⁷¹

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงบริหาร
 ปกครองเหล่ามหาดเล็กข้าราชการด้วยความใกล้ชิด ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุง
 ราชการในกรมมหาดเล็กขึ้นเป็นกรมอิสระ ไม่ต้องสังกัดกระทรวงวัง แต่ให้มีผู้บังคับบัญชามหาดเล็ก
 รับผิดชอบเป็นสภา เรียกว่า สภาผู้สำเร็จราชการมหาดเล็ก ประกอบด้วย จางวาง 3 ท่าน
 สำนักงานของสภาผู้สำเร็จราชการมหาดเล็ก เรียกว่า กรมบัญชาการกลางมหาดเล็ก มีหน้าที่
 เกี่ยวกับหนังสือในราชการมหาดเล็กทั้งปวงกับมีกองบัญชี มีหน้าที่เบิกจ่ายในกรมมหาดเล็กทั้งหมด

นอกจากกรมมหาดเล็กซึ่งเป็นกรมที่ตั้งขึ้นสำหรับรับใช้ใกล้ชิด
 พระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีข้าราชการที่ถวายการรับใช้ใกล้ชิดในกรมอื่น ๆ ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับ
 พระมหากษัตริย์อีก คือ

กรมชาวที่ มีหน้าที่รักษาพระราชวังทั้งในกรุงและต่างจังหวัด
 รวมทั้งส่วนหลวงทั้งหมด แต่ในพระบรมมหาราชวังนั้น ส่วนใหญ่อยู่ในอารักขาของกระทรวงวัง
 กรมชาวที่รักษาเพียงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระที่นั่งบรมพิมาน และสวนศิลาลัย

กรมอศวรราช มีหน้าที่ดูแลรถม้า ม้าต้น ม้าขี่ รถมยนต์
 เรือยนต์ และเรือกลไฟ

กรมมหรสพ มีหน้าที่เกี่ยวกับการแสดงโขน ละคร ดนตรี
 พิสด เครื่องใช้ และกองช่าง

กรมตรวจ มีหน้าที่ตรวจบัญชีและงานราชการทั่วไป

เวลานั้น กรมมหาดเล็กและกรมมหรสพ มีพระยาประสิทธิ์สุภการ
 เป็นผู้สำเร็จราชการดูแลทั้งสองกรม

⁷¹ กจข. ร.6 บ.3.1/64 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึง
 เจ้าพระยายมราช ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ.130 (พ.ศ.2454).

สำหรับกรมมหาดเล็ก ยังมีกองโรงเรียนสำหรับฝึกคนเข้ารับราชการในส่วนพระองค์ขึ้นอยู่ในสังกัด คือ โรงเรียนมหาดเล็กหลวงกรุงเทพ โรงเรียนราชวิทยาลัย และโรงเรียนมหาดเล็กหลวงเชียงใหม่ เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้อยุบสภาผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กแล้วในวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2462 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระยาประสิทธิ์ศุภการ (ม.ล. เพื่อ พึ่งบุญ) เป็นผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กแต่เพียงผู้เดียว⁷² พระยาประสิทธิ์ศุภการผู้นต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยารามราฆพ

จมีนอมรตรณารักษ์ ได้เล่าถึงหน้าที่ของพระยาประสิทธิ์ศุภการหรือเจ้าพระยารามราฆพว่า

...ปกครองข้าราชการบริพารทั้งหมดที่ล้วนเป็นกรมขนาดใหญ่ อำนวยความสะดวกสบายทุกสิ่งทุกอย่างทำนองนายหน้าหอ ฝึกฝนเอาใจใส่วิชานาฏศิลป์ตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวร่วมแสดงโขน ละคร ถวายความอารักขาความปลอดภัยในฐานะสมุหราชองครักษ์...⁷³

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดปรานเจ้าพระยารามราฆพ ดังที่ บัว ศจีเสวี มหาดเล็กหลวงสมัยนั้น ได้กล่าวไว้ว่า "เจ้าพระยารามราฆพเป็นผู้ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักและไว้วางพระราชหฤทัยอย่างที่สุด"

⁷²ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก มหาเสวกเอก เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล. เพื่อ พึ่งบุญ), หน้า 13.

⁷³จมีนอมรตรณารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), นตติ โลกเอนินทิโรต คนไม่ถุกนินทาไม่มีในโลก (พระนคร: ศุภสภา, 2511), หน้า 44.

จะหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก⁷⁴ นอกจากนั้นยังพระราชทานบ้านนรสิงห์อันยิ่งใหญ่และสวยงามแก่ เจ้าพระยารามราฆพ* (ปัจจุบันเป็นทำเนียบรัฐบาล)

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งข้าราชการบริพาร มหาเล็ก และพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้บุคคลอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก เห็นได้จากทะเบียนข้าราชการชั้นสัญญาบัตรและนอกชั้นสัญญาบัตร จำนวนข้าราชการที่เกี่ยวข้องในงานส่วนพระองค์ คือ ข้าราชการกระทรวงวัง กรมราชเลขาธิการ และกรมมหาเล็ก มีมากกว่า ข้าราชการกระทรวงพาณิชย์ กระทรวงต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงทหารเรือ จนหนังสือพิมพ์สมัยนั้นฉบับหนึ่ง เขียนบอกกล่าวว่า "เมื่อได้ตรวจดูพระราชพงศาวดารโดยถี่ถ้วนแล้ว ปรากฏว่าไม่มีรัชกาลใดที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยเสวกามาตย์ราชบริพารยิ่งไปกว่ารัชกาลนี้"⁷⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบรรจุบุคคลใกล้ชิดและคุ้นเคยให้ดำรงตำแหน่งในกรม กองต่าง ๆ หรือตั้งกรม กองขึ้นมาใหม่ เพื่อบรรจุข้าราชการโดยเฉพาะ

⁷⁴ บัว ศุภเสวี, "มหาเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว," มานวสาร 17 (พฤศจิกายน 2537): 12.

* การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระเมตตาต่อเจ้าพระยารามราฆพ เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์ได้เกิดมีกลุ่มข้าราชการทหารก่อการกบฏเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่กระทำการไม่สำเร็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงต้องมีบุคคลผู้ไว้วางพระราชหฤทัย คอยถวายเป็นการรักษาอย่างใกล้ชิด และผู้ที่ทรงสนิทสนมที่สุดคือ เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล. เพื่อ พึ่งบุญ) และเจ้าพระยาอนิรุทธเทวา (ม.ล. พัน พึ่งบุญ) สองพี่น้องซึ่งเป็นบุตรของนมทัต ที่ได้ถวายการเลี้ยงดูพระองค์มาแต่ทรงพระเยาว์ ถือว่าเป็นกัลยาณมิตรที่ร่วมดื่มกษิรธารามาด้วยกัน และเมื่อเจริญวัยขึ้น เจ้าพระยาทั้งสองได้เป็นตัวรับหน้ามือดีในราชสำนัก ทรงไว้วางเนื้อเชื่อใจให้ควบคุมดูแลคณะโขนต่างพระเนตรพระกรรณ จนประสบผลสำเร็จสมความมุ่งหมาย จึงนับว่าเจ้าพระยารามราฆพและน้องชายของท่าน เป็นผู้ที่สมควรได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง ดังนั้น การที่ทรงพระกรุณาพระราชทานทรัพย์สินให้ จึงเป็นการสมควรแก่หน้าที่

⁷⁵ "สมัยอำมาตย์", กรรมกร (12 มกราคม 2466).

เวลานั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตรา
กฎมณเฑียรบาล พ.ศ.2457 ว่าด้วยข้าราชการในราชสำนักหลายฝ่าย และที่สำคัญคือ ข้าราชการ
และมหาดเล็กในกรมมหรสพอยู่ในความคุ้มครองเช่นเดียวกับมหาดเล็กกรมอื่น ๆ ด้วย⁷⁶

ในการแต่งตั้งบรรดาศักดิ์แก่ข้าราชการบริหารหรือมหาดเล็กในกรม
มหรสพ จะมีหนังสือแต่งตั้งเป็นหลักฐาน ดังเช่น ประกาศแจ้งความของกรมมหรสพว่า

แจ้งความกรมมหรสพ
เรื่อง ประทวนตั้งข้าราชการกรมโขนหลวง

จางวางเอก พระยาประสิทธิ์ศุภการ ผู้บัญชาการกรมมหรสพ รับพระบรม
ราชโองการเหนือเกล้าเหนือกระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกประทวนตั้งให้ นายอืด รัตนประหาส เป็น
พันตำรวจตรีสมิตสุข ตำแหน่งจำอวดกรมโขนหลวง ถือศักดินา 200

กรมมหรสพได้ออกประทวนตราตั้งแต่วันที่ 15 มิถุนายน พระพุทธศักราช 2461
แจ้งความมา ณ วันที่ 15 มิถุนายน พระพุทธศักราช 2461

(ลงนาม) พระยาประสิทธิ์ศุภการ
จางวางเอก
ผู้บัญชาการกรมมหรสพ⁷⁷

เป็นที่น่าสังเกตว่า การพระราชทานตำแหน่งหรือบรรดาศักดิ์แก่
มหาดเล็กนั้น บางครั้งเพียงแต่มีพระราชดำรัสออกไป ก็สามารถรับบรรดาศักดิ์ได้ทันที เช่น ครั้งหนึ่ง

⁷⁶พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, "กฎมณเฑียรบาลว่าด้วยข้าราชการใน
พระราชสำนัก," พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงสรรพสารกิจ (เกล้า คชนันท์) 16
พฤษภาคม 2503 (พระนคร: กรมราชทัณฑ์, 2503), หน้า 5-6.

⁷⁷"แจ้งความกรมมหรสพ เรื่อง ประทวนตั้งข้าราชการกรมโขนหลวง,"
ราชกิจจานุเบกษา 35(14 กรกฎาคม 2461): 886.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรการแสดงจำวอดหลวง หมิ่นราชชนนทิกการ (จัน) ใช้ไม้ตะขบตีนายออด ผู้เป็นบ่าว นายออดนั่งหัวเทวดา ขอให้ได้มีบรรดาศักดิ์เป็นหมื่นบ้าง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งว่า "เออ ข้าให้เอ็งเป็นหมื่น"

บัดนั้น นายออดผู้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์แล้ว จึงวิ่งไล่ตีหมิ่นราชชนนทิกการบ้าง เพราะถือว่ามียศเสมอกัน หมิ่นราชฯ วิ่งไปนั่งหัวเทวดาขอบรรดาศักดิ์ให้สูงกว่าอีก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งว่า "เออ อ้ายจัน ข้าให้เอ็งเป็นขุน"

ฝ่ายนายออดจะขอบรรดาศักดิ์ให้สูงกว่าหมิ่นราชฯ ก็เกรงว่าจะไม่รู้จักพอ จึงมานั่งขอเทวดาให้เพิ่มเงินเดือน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งถามว่า "อ้ายออด เอ็งมียศอะไร เงินเดือนเท่าไร"

นายออดกราบบังคมทูลว่า มียศเป็นพันเจ้าเด็กชา เงินเดือน 30 บาท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงรับสั่งว่า "เออ อ้ายออด ข้าให้เอ็งเป็นมหาดเล็กสำรอง เพิ่มเงินเดือนให้เป็นเดือนละ 40 บาท"⁷⁸

จำวอดหลวงผู้เล่นถวายให้ทอดพระเนตรจึงได้รับพระราชทานยศและตำแหน่งกลางเวที แสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีน้ำพระทัยเมตตาต่อศิลปินยิ่งใหญ่มาก มีใช้โปรดเฉพาะแต่ตัวละครเอกเท่านั้น แม้ใครก็ตามที่อยู่บนเวที เช่น ตัวจำวอด ก็ทรงให้ความเมตตาเสมอภาคเท่าเทียมกันหมด

เนื่องจากกรรมพรสพเป็นกรมที่จัดการแสดงโขน ละคร และขึ้นตรงกับกรมมหาดเล็ก ข้าราชการกรมพรสพ จึงถือว่าเป็นมหาดเล็กในองค์พระมหากษัตริย์ โดยมีผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด⁷⁹ ดังนั้น เมื่อมหาดเล็กผู้ใดมีความสามารถทางศิลปะด้านนี้ จะช่วยให้เจริญก้าวหน้า ดังเช่น เจ้าพระยารามราฆพ เดิมไม่เคยฝึกฝนวิชานาฏศิลป์มาก่อน เมื่อถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และทราบว่า พระองค์ท่านโปรดการแสดง เจ้าพระยารามราฆพก็พยายามฝึกฝนตนเอง โดยหาครูมาฝึกหัดจนรำได้ดีเสมอผู้มีอาชีพทางนี้จนได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา (วิชานาฏศิลป์) และยังศึกษาด้านดนตรีไทยโดยหัดขอมณีมีความสามารถเล่นเข้าวงเครื่องสายไทยได้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยารามราฆพดำรง

⁷⁸ประยูร ธวัชรวิทย์, พระมหากษัตริย์เจ้า (กรุงเทพมหานคร: สยาม, 2515), หน้า 66.

⁷⁹ธนิต อยู่โพธิ์, ศิลปะคอนราหรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, หน้า 83.

ตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กและผู้บัญชาการกรมมหรสพ เนื่องจากงานราชการทั้งสองฝ่ายนี้มีความเกี่ยวข้องกัน⁸⁰

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงฯ รัชมหาดเล็กที่มีความสามารถทางการแสดงตามความถนัด เช่น เล่นระชน ดนตรีไทย ดนตรีฝรั่ง หรือละครแบบใหม่ คือ ละครพูด ละครสังคีต มหาดเล็กในพระองค์ท่านจึงได้รับการฝึกฝนศิลปะสาขาต่าง ๆ จนมีความชำนาญ แม้มีช่างนักแสดงก็อาจได้เป็นผู้อ่านบทละครถวาย ดังเช่น ม.ล. ปิ่น มาลากุล นายจ่ายศ (ปานี โกรฤกษ์)* เป็นมหาดเล็กที่โปรดว่าเสียงดี อ่านชัดด้อยชัดคำ คู่กับลายพระราชหัตถ์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อ่านบทละครถวายอยู่เสมอ

บัว ศจีเสวี ได้เล่าถึงเรื่องความกลัวที่สุดในชีวิตของ ม.ล.ปิ่น มาลากุล เกี่ยวกับบทละครพระราชนิพนธ์ว่า

...ทรงพระราชนิพนธ์บทละครพูดเรื่อง ตบตา อยู่ในห้องทรงพระอักษร เมื่อทรงพระราชนิพนธ์จบเรื่อง ก็รับสั่งเรียกหม่อมหลวงปิ่น ซึ่งรับใช้อยู่ใกล้ ๆ พระราชทานบทละครซึ่งเป็นลายพระราชหัตถ์ ทรงเขียนด้วยดินสอดำให้แก้หม่อมหลวงปิ่น แล้วรับสั่งให้หม่อมหลวงปิ่นมาอ่านให้ทรงฟังคำวันนั้น...

...หม่อมหลวงปิ่นออกจากพระบรมมหาราชวัง ทางประตูวิเศษไชยศรี เดินมาขึ้นรถรางสายรอบเมืองที่ท่าช้างวังหลวง...

...เมื่อถึงบ้าน รับประทานขนม ตีมน้ำแล้ว ก็เอาบทพระราชนิพนธ์ที่ถือติดตัวไปด้วยนั้นมาลองซ้อมอ่านดู แต่พระราชนิพนธ์ม้วนนั้นอยู่นั่นแหละ ในกระเป๋าก็ไม่มี จะวางไว้บนโต๊ะ บนโต๊ะก็ไม่มี หากจนทักก็ไม่พบกระดาษม้วนนั้น ขณะนั้น หม่อมหลวงปิ่น

⁸⁰ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พลเรือเอก มหาเสวกเอก เจ้าพระยา รามราชม (ม.ล.เพ็ฯ พึ่งบุญ), หน้า 8.

* ขณะเป็นมหาดเล็ก ได้ขับรถจักรยานยนต์ชนกับรถยนต์เสียชีวิต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสร้านุเคราะห์พระราชหฤทัย ถึงกับทรงขอซื้อรถจักรยานยนต์ทุกคันที่มหาดเล็กมี เพื่อมิให้เกิดอุบัติเหตุอีก

มีความรู้สึกกลัวประหนึ่งว่าจะสิ้นชีวิต เหนือออกอย่างที่เราเรียกว่า ทุกขุมชน หรือ เหนือท่วมตัว ตกใจเป็นที่สุด...

...ตัดสินใจทันที รีบใส่รองเท้าแล้ววิ่งต่อมาที่สี่แยกสะพานดำ ซึ่งเป็นที่ทำการรอรถราง หม่อมหลวงปิ่นทราบดีว่า รถรางคันที่นั่งมานั้น ซึ่งแล่นกลับไปแล้วจะต้องแล่นกลับมาอีก...

...รออยู่เกือบชั่วโมง และแล้วรถรางคันที่รอคอยก็มาถึงสี่แยกสะพานดำ คนขายตั๋วรถรางจำหม่อมหลวงปิ่นได้ และหม่อมหลวงปิ่นก็จำคนขายตั๋วผู้นั้นได้ เพราะขึ้นรถรางบ่อย ๆ คนขายตั๋วผู้ใจดีก็หยิบกระดาษส่งให้ แล้วพูดว่า "คุณลืมไว้ไม่ใช่หรือ" หม่อมหลวงปิ่นแทบจะก้มกราบคนขายตั๋วผู้นั้น น้ำตาแห่งความดีใจคลออยู่ที่เข้าตา ขอบใจคนขายตั๋วผู้นั้นด้วยเสียงสั้น ๆ ว่า "ขอบคุณมากจ้ะ"...⁸¹

จากเรื่องที่เล่ามานั้นเห็นได้ว่า มหาดเล็กในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องมีความรู้เกี่ยวกับการแสดง หรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับการแสดงจนเป็นงานที่โปรดปรานเป็นพิเศษ จึงสมควรอย่างยิ่งที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมมหรสพขึ้นตรงต่อผู้สำเร็จราชการมหาดเล็กเพื่อประสานงานกันไว้สะดวก

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้การสนับสนุนมหาดเล็กในพระองค์ที่มีสติปัญญาเลิศ ไปรับการศึกษาต่างประเทศ ดังที่ ม.ล. ปิ่น มาลากุล ได้รับทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษา ณ ประเทศอังกฤษ และเมื่อท่านเดินทางกลับประเทศไทย หลังจากสำเร็จการศึกษา ก็ต้องพบว่า ยุคแห่งความรู้เรื่องของศิลปะในราชสำนักได้มาถึงจุดสิ้นสุดลง⁸²

⁸¹ บั้ว ศจิเสวี, "พระมหากษัตริย์คัมภีร์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแก่ หม่อมหลวงปิ่น มาลากุล," ใน อนุสรณ์ 7 รอบ 24 ตุลาคม 2530 (กรุงเทพมหานคร: อรุณสภา, 2530), หน้า 305.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 306.

กล่าวได้ว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงให้การอุปถัมภ์เลี้ยงดูบรรดามหาดเล็ก ซึ่งมาจากที่ต่าง ๆ กัน ให้ได้รับการศึกษาและ ทรงสนับสนุนให้ก้าวหน้าในการรับราชการ โดยเฉพาะได้เป็นข้าราชการกรมมหรสพที่พระองค์ทรงโปรดปรานเป็นพิเศษ เนื่องจากได้ทรงใช้สอยให้ร่วมกิจกรรม แสดงโขนละคร ดนตรี จนเป็นที่พอพระราชหฤทัย และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ พร้อมทั้งเหรียญคุณวุฒิมาลาเชิดชูเกียรติศิลปิน คณะโขนในราชสำนักก็มีความเจริญรุ่งเรือง เป็นที่รู้จักแพร่หลายเพราะได้รับการส่งเสริมจาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้ยังมีศิลปินฝีมือดี เข้ามาสู่ราชสำนักเป็นจำนวนมาก ทำให้มีส่วนร่วมกันสร้างสรรค์ผลงานศิลปะออกมาจนมีชื่อเสียงมาจนทุกวันนี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ขณะนั้นฐานะการคลังไม่อำนวยให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวชำระศิลปะของชาติต่อไปได้ จึงต้องดูลยภาพข้าราชการและยุบเลิกกรมมหรสพ ทำให้บรรดามหาดเล็กหรือข้าราชการกรมมหรสพ ถูกปลดออกเป็นจำนวนมาก ศิลปินในราชสำนักเหล่านี้ต้องออกมาหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง หรือแสวงหาผู้อุปถัมภ์แห่งใหม่ เนื่องจากยังมีสำนักเจ้านายต่าง ๆ ที่เป็นเจ้าของคณะละครหรือวงปี่พาทย์อยู่และไม่ได้ใช้ทรัพย์สินของทางราชการ ดังเช่น คณะละครของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ คณะละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ การที่ศิลปินกรมมหรสพออกไปหาสถานที่แห่งใหม่ ประกอบอาชีพทำให้ศิลปะในราชสำนักมีส่วนแพร่หลายออกไปสู่สำนักอื่น ๆ แต่ขณะเดียวกัน ศิลปินบางคนได้ละทิ้งวงการแสดงไปประกอบอาชีพอื่นก็มีเป็นจำนวนมาก⁸³

กล่าวได้ว่า การตั้งกรมมหรสพในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยและให้การสนับสนุนศิลปะการแสดงทั้ง นาฏศิลป์และดนตรีอย่างมากตลอดรัชกาล เนื่องจากพระองค์ทรงเกรงว่า ศิลปะเหล่านี้ถ้าไม่ชำระรักษาไว้ว่าจะเสื่อมสูญไปได้ และการที่พระองค์ท่านทรงรวบรวมศิลปินผู้มีฝีมือให้เข้ามาเป็นข้าราชการกรมมหรสพ ก็นับว่าได้ช่วยรักษาคนเหล่านี้ไว้มิให้ออกไปประกอบอาชีพอื่นแล้ว บ่อยครั้งวางวิชาความรู้ของตนโดยมิได้ถ่ายทอดไว้ให้แก่ผู้ใด นอกจากนั้นพระองค์ทรงให้ศิลปินกรมมหรสพ เป็นสื่อในการดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายเพื่อผลทางการเมือง การปกครอง แก่ประชาชน โดย

* สัมภาษณ์ อุดม ชีรานนท์, 17 มีนาคม 2538 ซึ่งเป็นตัวละครในสำนักเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เล่าว่า มีข้าราชการกรมมหรสพมาเล่นปี่พาทย์ให้

⁸³ สัมภาษณ์ ชูบ ยุวนะวิช, 3 กันยายน 2537.

สร้างความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ กรณีที่เห็นได้ชัดเจน คือ การที่ศิลปินเหล่านี้
ออกแสดงโขน ละคร ดนตรี ออกสู่สายตาประชาชน ทำให้คนทั่วไปเห็นว่าศิลปินเหล่านี้เป็นคณะ
หรือตัวแทนขององค์พระมหากษัตริย์ เพราะเป็นคนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่จะต้องมีความ
จงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์อย่างแน่นแฟ้น ทำให้ประชาชนพลอยนิยมชมชื่นกับองค์พระประมุข
ของชาติด้วย

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง คือ ข้าราชการศิลปินหรือ
บรรดามหาดเล็ก ข้าราชการบริพารในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เหตุใดจึงมีความ
จงรักภักดีต่อพระองค์ท่านอย่างไม่เสื่อมคลาย เห็นได้จากแม้อายุจะล่วงเลยมาจนถึงปัจจุบัน
แต่ข้าราชการบริพารเหล่านี้จะยังคงเทิดทูนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมาโดยตลอด
ดังเช่นการนัดพบมิตรสหายสมัยเป็นมหาดเล็กมาด้วยกัน หรือการร่วมกันก่อตั้งอนุสรณ์สถาน เช่น
หอวิชาการอนุสรณ์ บุคคลเหล่านี้จะร่วมแรงร่วมใจกันเสียสละอย่างแท้จริง ซึ่งยังไม่เคยปรากฏมา
ก่อนว่า จะมีข้าราชการบริพารยุคใดสมัยใดจะแสดงความจงรักภักดีได้เสมอเหมือนบุคคลเหล่านี้

อาจกล่าวได้ว่า การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงลดพระองค์ลงมาแสดงละครร่วมกับข้าราชการบริพาร การได้ฝึกซ้อมร่วมกันอย่างใกล้ชิด ทำให้
ทรงเป็นที่เคารพรักแก่บุคคลผู้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทไม่เสื่อมคลาย

